

Міністерство освіти і науки України
Чернівецький національний університет
імені Юрія Федьковича

С.С. Яремчук

СУЧАСНІ ТЕОРІЇ В КОНФЛІКТОЛОГІЇ

Навчальний посібник

Чернівці
„Рута”
2008

ББК: 60.550.73я73; 60.51(0)6я73
Я - 722
УДК: 316.285 (075.8)

Друкується за ухвалою редакційно-видавничої ради
Чернівецького національного університету
імені Юрія Федьковича

Рецензенти:

Маковецький А.М., доктор соціологічних наук, професор,
завідувач кафедри соціології Чернівецького національного
університету імені Юрія Федьковича

Камбур А.В., кандидат соціологічних наук, асистент кафедри
соціології Чернівецького національного університету імені Юрія
Федьковича

С.С. Яремчук.

Я-722. Сучасні теорії в конфліктології: Навчальний посібник.
- Чернівці: Рута, 2008. – 72 с.

У навчальному посібнику розглядаються особливості формування й
основні тенденції еволюції сучасної теорії конфлікту, систематизується
зміст і конкретизуються основні завдання під час вивчення курсу,
визначаються напрями самостійної роботи студентів над основними
поняттями та проблемами означеного курсу.

Для студентів вищих навчальних закладів.

ББК: 60.550.73я73; 60.51(0)6я73

© «Рута», 2008

СТРУКТУРА КУРСУ

№ п/п	Тема	Лекції (год.)	Семінари (год.)	Само-стійна робота (год.)
1	Виникнення й особливості сучасної конфліктології	2	2	8
2	Основні напрями сучасної теорії конфлікту та їх передумови	2		10
3	Системні (загальні) теорії конфлікту	2	2	10
4	Синтезовані теорії конфлікту	2		10
5	Теорії діагностики та регулювання соціальних конфліктів	4	2	14
6	Теорії конфлікту у психології та політології	2	2	16
	Усього 90	14	8	68

ВСТУП

Вивчення проблем соціального конфлікту набуває особливої актуальності не тільки з позиції сучасного підвищення зацікавлення з боку вітчизняних дослідників до західної соціальної науки взагалі, але й у зв'язку з тим, що системна криза в Україні, яка пронизує всі структури суспільства, спричиняє виникнення і розвиток безлічі соціальних суперечностей і зіткнень, що вимагають раціонального врегулювання.

Здійснення раціонального врегулювання, з одного боку, припускає наявність сукупності знань про природу, загальні властивості, типологію, форми розвитку й особливості прояву на мікро-, макро- і глобальному рівнях соціальних суперечностей та соціальних конфліктів. З іншого боку, раціональне врегулювання соціальних конфліктів має місце тільки за тих обставин, коли суб'єкти управління (від державних установ до громадських організацій) готові та здатні адекватно реагувати на кризові явища, здійснювати на практиці експертизу соціальних протиріч, що їх викликали, та послідовно реалізовувати механізм їхнього розв'язання. Очевидно, що організація та здійснення раціонального врегулювання соціальних конфліктів являє собою процес ефективного використання накопичених знань про їхню природу і генезис.

Загальновідомо, що найадекватніше всі знання, накопичені у визначеній галузі дослідження, покликана відображати теорія. Істотна відмінність теорії від інших форм раціонального мислення (поняття, судження, гіпотези, закону) полягає в тому, що вона дає цілісне уявлення про досліджуваний елемент дійсності або процес. Світова практика свідчить, що тільки систематизоване знання сприяє реальному розв'язанню соціальних проблем, у соціальних теоріях (серед яких особливе місце через специфіку змісту й ступінь поширеності в соціальному просторі різних видів зіткнень посідає теорія конфлікту) знаходиться ключ до розуміння соціальних процесів, пояснення конкретних явищ і фактів, визначення перспективи суспільного розвитку в цілому.

Отже, створення концепції соціального конфлікту залишається, за визнанням філософів, політологів і соціологів,

найперспективнішим напрямком із погляду наукового та практичного зацікавлення та найменш розробленим із позиції реальних теоретичних побудов у сучасних дослідженнях цього елементу соціальної реальності. Безумовно, полегшити процес теоретичних пошуків у напрямку формування концептуальної моделі адекватної інтерпретації соціального конфлікту як елементу української реальності може зміна акцентів при зверненні вітчизняних дослідників до теоретичних побудов західних колег, що запропонували у XX ст. різні варіанти теорії соціального конфлікту.

Мета і завдання курсу:

Мета курсу – виявлення особливостей формування й обґрунтування основних тенденцій еволюції сучасної теорії конфлікту.

Для досягнення поставленої мети передбачається вирішення таких *завдань*:

- визначити методологічні засади аналізу еволюції теорії конфлікту;

- реконструювати конкретно-історичні форми розвитку протознання (віддалених передумов побудови теорії) про конфлікт як елемент соціальної реальності;

- з'ясувати структуру і конкретизувати зміст теорії конфлікту як ідеалізованої форми відображення дійсності;

- виявити ідейно-теоретичні джерела різних варіантів сучасної теорії соціального конфлікту й обґрунтувати особливості формування її основних конструктивів;

- розкрити основні риси сучасної теорії конфлікту як цілісного елемента соціального пізнання;

- обґрунтувати перспективні напрямки подальшого розвитку сучасної західної теорії конфлікту в системі соціальних знань.

Методи викладу матеріалу:

Вивчення навчального матеріалу відбувається передусім на лекціях і семінарських заняттях. На лекціях студенти отримують основні теоретичні знання з курсу, а на семінарах поглиблено вивчають проблемні (дискусійні) питання. Кожна лекція за структурою містить перелік тематичних питань, терміни, основний зміст. Під час семінарів студенти усно і письмово відповідають на контрольні питання, поглиблено аналізують проблемні моменти, захищають реферати, висвітлюють основні

тези наукових статей. При цьому, основні елементи семінарських занять: *дискусія та формулювання висновків*. Студенти повинні оволодівати умінням аргументовано відстоювати свою позицію.

Методичні рекомендації щодо самостійної роботи:

Самостійна робота студентів здійснюється, перш за все, у формі *підготовки до семінарів*. У процесі самостійної роботи студенти запам'ятовують основні терміни, розглядають теорії та концепції, за контрольними питаннями проводять самоконтроль знань, пишуть реферати, опрацьовують рекомендовану літературу до теми, роблять реферативні огляди наукових статей (за вибором). Також опрацьовують матеріал, який виноситься окремо для самостійної роботи. Здебільшого це питання, які залишилися поза увагою лекцій та семінарів.

Індивідуальні заняття проводяться з окремими студентами під час *консультацій* (за графіком). Їх мета: підвищення рівня підготовки студентів з окремих тем і питань, надання рекомендацій щодо підготовки до семінарів, конференцій, „круглих столів”, самостійної дослідницької роботи, відпрацювання поточної заборгованості.

Контроль за засвоєнням матеріалу:

Здійснюється у формі *поточного та підсумкового контролю*. Поточний контроль здійснюється впродовж семестру в навчальному процесі (на лекціях і семінарах). Підсумковий контроль проводиться відповідно до навчального плану у формі семестрового заліку або екзамену, який може проходити у формі підсумкового тесту.

Критерії оцінювання знань:

При усних відповідях: повнота розкриття питання; логіка викладення, культура мови; переконливість наведених аргументів; використання основної та додаткової літератури (підручників, навчальних посібників, опорних конспектів лекцій, наукових і періодичних видань тощо); аналітичні міркування, вміння робити порівняння, висновки.

Під час виконання письмових завдань: повнота розкриття питання; цілісність, системність, логічна послідовність викладення матеріалу, вміння формулювати висновки; акуратність оформлення письмової роботи; підготовка матеріалу за допомогою оргтехніки.

ЗМІСТ ДИСЦИПЛІНИ ЗА ТЕМАМИ

Тема 1. Виникнення й особливості сучасної конфліктології

Кризові явища в західних суспільствах 1960-х рр. та їх вплив на розвиток теорії конфлікту. Значення конфліктного підходу для пояснення суспільних проблем. Розуміння конфлікту представниками структурного функціоналізму. Теорія конфлікту як доповнення функціоналізму через критику останнього. Вирішальний вплив марксизму на теорію конфлікту. Давні корені розуміння конфлікту як джерела суспільного руху. Місце конфліктологічної парадигми в соціологічному знанні. Основні положення конфліктного підходу. Сфери застосування конфліктного підходу. Значення конфліктного підходу в розумінні соціального життя.

Тема 2. Основні напрями сучасної теорії конфлікту та їх передумови

Джерела теорії конфлікту у працях німецьких філософів Карла Маркса й Георга Зіммеля. Марксове розуміння конфлікту як боротьби класів. Г. Зіммель про позитивні наслідки конфлікту для збереження соціального цілого. Відмінності в поглядах на конфлікт К. Маркса та Г. Зіммеля. Два основні напрями розуміння конфлікту сучасній конфліктології та їх корені. Р. Дарендорф і Л. Козер як типові представники діалектичної теорії конфлікту та конфліктного функціоналізму. Життєвий шлях Л. Козера. Загальна характеристика теорії Л. Козера. Детальний розгляд елементів конфліктної теорії Л. Козера. Біографія Р. Дарендорфа. Напрями теоретичного доробку Р. Дарендорфа. Сутність теорії конфлікту Р. Дарендорфа.

Тема 3. Системні (загальні) теорії конфлікту

Життєвий шлях і науковий доробок К. Боулдінга. Економічні дослідження К. Боулдінга та намагання зблизити суспільні науки. «Загальна теорія конфлікту» К. Боулдінга: її складові, сутність і значення. Системна теорія конфлікту А. Рапопорта. Теоретична конструкція конфлікту Дж. Бернард. Загальна теорія конфлікту К. Фінка. Ігрова теорія конфлікту у працях Д. Льюса, Г. Райффи, Т. Шеллінга.

Тема 4. Синтезовані теорії конфлікту

“Інтегральна теорія конфлікту” Дж. Тьорнера як спроба узгодити дарендорфівський та козерівський підходи до аналізу соціального конфлікту. Теорія соціальних рухів Е. Обершелла. «Соціологія конфлікту» Р. Коллінза як приклад додавання в макротеорії конфлікту мікрорівня. «Хвильова» теорія О. Тоффлера як теорія «конфлікту цивілізацій».

Тема 5. Теорії діагностики та регулювання соціальних конфліктів

Зміна наукових підходів до дослідження конфліктів у сучасній конфліктології. «Чиста конфліктна модель» Д. Рекса. Теорія структурних конфліктів і структурного насилля Й. Гальтунга. Аналітична модель конфлікту Л. Крісберга. Теорія «розв’язання конфліктів на основі людських потреб» Д. Бертона. Описово-математизовані теорії міжнародного конфлікту К. Райта та Р. Арона. Теорії конфлікту в контексті стратифікації та організації (Ч. Міллс, Т. Боттомор, Л. Понді, У. Мастенбрук).

Тема 6. Теорії конфлікту у психології та політології

Основні підходи психологічних теорій конфлікту: психодинамічні, ситуаційні та когнітивні. Представники психодинамічних підходів: З. Фрейд, А. Адлер, К. Хорні, Е. Еріксон, Е. Берн. Ситуаційні підходи: концепції фрустраційної детермінації агресії (Дж. Доллард, Н. Міллер, Л. Берковіц), концепції М. Дойча та М. Шерифа. К. Левін як представник когнітивних підходів. Три напрями політологічних теорій конфлікту: теорія політичних структур (В. Парето, Г. Моска, Ж. Сорель, Ф. Оппенгеймер, А. Бентлі), теорію політичної стабільності (Дж. Блондел, Д. Істон, С. Ліпсет, Д. Сандерс) і етнополітичні теорії (М. Гектер, Т. Нейрн, Дж. Родшильд).

ТЕМА 1. ВИНИКНЕННЯ Й ОСОБЛИВОСТІ СУЧАСНОЇ КОНФЛІКТОЛОГІЇ

План:

1. Чинники виникнення сучасних конфліктологічних теорій.
2. Місце конфліктологічної парадигми та її значення.

1. Чинники виникнення сучасних конфліктологічних теорій

Сучасні конфліктологічні теорії склалися під впливом низки історико-культурних та ідеологічних факторів 60-70-х рр. ХХ ст.

По-перше, поштовхом до появи нового дослідницького підходу слугували *кризові явища в тогочасних розвинених суспільствах*. Вони були пов'язані з різким розширенням після Другої світової війни впливу воєнно-промислового комплексу, який розпочав оволодівати потенціалом ядерної зброї, зі зростаючою монополізацією економіки та бюрократизацією всіх сфер суспільного життя, з обмеженням демократичних свобод, погіршенням умов життя та праці. Усі ці фактори викликали зростання напруженості в розвинених країнах Заходу, розширення соціальної бази не лише робітничого, але й національного, антивоєнного, молодіжного та інших рухів соціального протесту, підйом радикалістських і ліберально-критичних настроїв. Соціологи з тривогою фіксували, що більшість населення, доти мовчазне, стрімко переходить від визнання існуючих соціальних інститутів і лояльності щодо них до їхньої наполегливої критики. З'явилися ознаки серйозної дестабілізації існуючої суспільної системи, постало питання про її адекватність і необхідність перетворень.

Конфліктний підхід у соціологічному пізнанні дав змогу висвітлити, зрозуміти багато актуальних проблем суспільного життя та запропонувати розв'язання їх. Численні дослідження в галузі політичної соціології, виробничих, расових і міжнаціональних відносин, соціальної стратифікації, форм колективної поведінки тощо, які проводились у ракурсі конфліктного підходу, *стали доказами його плідності й водночас обмеженості інших підходів*, що ігнорували значущість проблем влади, розподілу благ і суперечливості інтересів різних соціальних груп та інститутів.

Конфліктологія не тільки народжувалась і завойовувала собі прихильників серед соціологів, а й сама живилася ідеями демократизму, гаслами соціальної рівності, захисту пригноблених і експлуатованих і в кінцевому підсумку ідеями соціальної перебудови сучасного суспільства. За визначенням одного з фундаторів теорії конфлікту **Дж. Рекса**, „конфлікт інтересів і цілей знаходиться в центрі моделі суспільної системи як цілого”. Звідси випливає ключове завдання соціологічного аналізу: обґрунтування вихідної, базової складової конфліктної ситуації.

Соціологи, передусім у США, почали широко використовувати конфліктну модель суспільної системи в емпіричних спеціалізованих дослідженнях. Так, за свідченням **Дж. Александера**, протягом більше як трьох десятиліть конфліктологія мала величезний вплив на прикладну соціологію, „репродукуючи конфліктне бачення в багатьох емпіричних сферах”, запропонувавши нові тлумачення соціальних явищ з огляду на їх суперечливість, амбівалентність або волюнтаристськи створюване протистояння сторін. Хоча при цьому виявилася й певна обмеженість конфліктного підходу, зокрема в поясненні громадянської солідарності, „відчуття спільності”, проблем свідомості та морального контролю. До того ж політична система західного суспільства другої половини ХХ ст. набула досить диференційованих і плюралістичних рис, що відкривало можливості для залучення різних його груп у спільні завдання соціального управління, для помітної гармонізації суспільних суперечностей. Це також позначилося на еволюції конфліктологічних концепцій.

По-друге, поряд із проявом соціально-політичної кризи й у зв'язку з нею, проявилася й *криза школи структурно-функціонального аналізу*, яка являла собою один з ідейних підмурків соціального пізнання того часу і робила наголос на «загальних цінностях», «рівновазі» та «сталості» соціальної системи.

Функціоналісти розглядали конфлікт як певну патологію в існуванні соціальних систем. Зокрема, **Т. Парсонс** характеризує конфлікт як деструктивний та дисфункціональний. Конфлікти вважалися виразом «відхиленої поведінки»,

«дисфункціями», які ведуть до дезорганізації та дезінтеграції суспільства, й тому визнавалися небажаними і такими, що мають негативне значення. При цьому зазначалося, що в період трансформації конфлікти природні, оскільки система має "розморозитися" для реформування під нові умови або для їх створення.

Слово "конфлікт" Парсонс часто замінює терміном "*напруження*" (*tension – тєртя, strain - напруга*), розглядаючи конфлікт як "епідемічну" форму хвороби соціального організму. Соціальне напруження виникає на всіх рівнях соціальної дії: на рівні організму, особистості, суспільства та культури. Таке напруження або долає межу, що забезпечує збереження системи, або не долає її – через дію механізмів контролю та саморегулювання системи. Однак, якщо напруження виходить на цей рівень, воно буде пов'язано з більш чи менш сильними компонентами ірраціональної поведінки, що є важливим моментом кризових відносин.

Представники американської школи "*людських відносин*" (public relation) дотримувалися близьких до позиції Парсонса поглядів на природу соціального конфлікту. На думку вчених, істинним станом суспільства має бути стан гармонії та соціального консенсусу. Представник цієї школи **Елтон Мейо** вважав конфлікт небезпечною "соціальною хворобою". Її необхідно уникати, прагнучи до "соціальної рівноваги" та "стану співпраці", як надійних ознак "суспільного здоров'я".

Теорія конфлікту заявила про себе насамперед як головна альтернатива позитивістському функціоналізму. „Соціології порядку” протиставлено „соціологію конфлікту”, а тому проголошено необхідність створення іншої „гілки соціологічної теорії”, яка б адекватніше відображала соціальну реальність. Їх теоретики групувалися навколо неприйняття функціоналістських теоретико-методологічних установок, критики неопозитивістських постулатів. Як справедливо зазначалося, теоретичні зусилля спрямовувались не „в ім'я”, а „від супротивного”, в ролі якого виступав академічний структурно-функціональний аналіз. Теорії конфлікту формувалися в силовому полі ідеологічного несприйняття функціоналізму. Їх прихильники ставили під сумнів надто оптимістичне зображення соціальних відносин. Вони не

знаходили великих можливостей для реалізації, домінуючих у повоєнний період на Заході ідей раціональності та лібералізму, в існуючих суспільних структурах.

Прихильники теорії конфлікту залишили помітний слід в історії соціологічної думки своєю критикою недоліків позитивістської соціології, особливо концептуальних побудов **Т. Парсонса**. На войовничому антифункціоналізмі позначився також фактор зіткнення європейської та американської історико-культурної традиції, зокрема європейської акцентованості на громадянському, політизованому характері соціології та американського підкреслення особистісного характеру наукових поглядів, академічного відсторонення соціологічної дисципліни. Конфліктне бачення соціального життя спонукало їх до нових досліджень форм соціальної організації, влади, виробництва, бюрократії, засобів масової комунікації, ідейно-ціннісних детермінант суспільного розвитку, до широкого застосування в соціологічному аналізі таких понять, як панування, диференціація, нерівність, соціальна зміна, соціальна активність, напруження, групова боротьба, конкуренція тощо.

Долаючи „методологічний індивідуалізм”, притаманний мікрорівневим, психологічним тлумаченням взаємодій у суспільстві, конфліктна теорія зосередила свою увагу переважно на аналізі макромасштабних соціальних об'єктів, де суб'єкти конфліктних відносин – великі спільноти, громадські інститути, партії, корпорації, нації, держави. Змінилася також роль прихильників цього підходу в межах дисципліни: вони вже не тільки головний опонент функціоналізму, що досі домінував, а й рівноправний партнер, складова „провідного струменя” соціологічного теоретизування.

Конфліктна теорія показала значення конфліктів як стимуляторів прогресу, факторів удосконалення соціальних структур, суспільних відношень та інститутів у якості природних форм суспільного життя та діяльності, здатних за відповідних умов виконати роль позитивного засобу інтеграції та стабілізації соціальних груп, інститутів і соціальної системи в цілому.

По-третє, на формування конфліктологічної проблематики й методологічних підходів до її вивчення

сильний вплив спричинив марксизм і марксистська критика західного суспільства того часу. Це видно, наприклад, з озвученого в 1950 р. визнання, що на найважливіші питання, які стосуються природи й техніки конфліктів, висунені марксизмом перед наукою, у західних дослідників немає відповіді. Також прозвучала фраза про відсутність будь-якої концепції для пояснення сучасних конфліктних ситуацій (*Дж. Бернард*). Здійснюючи протягом наступних десятиліть спроби зі створення таких концепцій, провідні західні теоретики неодноразово відмічали вплив на цей процес ідей як К. Маркса, як «класичного теоретика конфлікту» (*Л. Козер*), так і всієї марксистської традиції в цілому.

З'явилися навіть твердження про те, що сучасні теорії конфлікту — *прямий наслідок марксизму* (*С. Коул*). І вони не були позбавлені певного сенсу, якщо врахувати, як широко багато дослідників використовували його положення. Так, класик сучасної конфліктології Р. Дарендорф запозичив традиційний для марксизму класовий підхід, вважаючи його евристичний потенціал таким, що не втратив своєї сили й у наші дні. Однак це не завадило йому, як і іншим західним авторам гостро критикувати марксизм і в багатьох важливих відношеннях протиставляти йому сучасну конфліктологію, як його альтернативу.

Очевидний і зв'язок *конфліктологічного теоретизування з європейською соціально-філософською думкою лівого татунку*. Всі провідні теоретики конфліктології *так чи інакше були причетні до соціалістичного чи робітничого руху*. Проте особливо підкреслюється, що сучасна теорія конфлікту виникла як результат прагнень створити „*неідеологізовані версії марксизму*”, перенести центр ваги в межах останнього на положення *багатофакторної концепції „лівого вебберіанства”*. На думку прихильників цього напрямку, *конфліктний підхід має більші пізнавальні можливості, ніж класичний марксизм*, у дослідженні різноманітності шляхів і форм перетворення соціальної реальності за допомогою широкого спектра конфліктів, які їй притаманні.

Теорія конфлікту розвивалася в руслі тієї „марксистської традиції” в соціології, яка склалася на Заході в академічній науці (вміщуючи також близькі, споріднені концепції „критичної соціології”, „соціології соціології” та взагалі ліворадикального критицизму в соціальних науках, представлених такими іменами, як *Алвін Гоулднер*, *Норман Бірнбаум* (США), *Герберт Маркузе* (Німеччина, США), *Ерік Фромм*, *Чарльз Райт Мілс* (США) та ін. Водночас вона весь час модифікувалася під впливом тез веберівської багатофакторності в соціальному аналізі, деідеологізації та академічної аналітичності.

2. Місце конфліктологічної парадигми та її значення

Про важливу роль конфлікту здогадувалися вже стародавні мислителі, які стверджували, що *джерело руху всього суцього знаходиться у створенні суперечностей та їх боротьбі*. Зокрема, відомий український соціолог *І.Бекешикіна* зазначає: „Можна сказати, що „конфліктологічна парадигма“, яка пояснює світ як процес і результат протиборства начал, стара мов світ: подібні пояснення ми знаходимо вже у міфології”.

Теорія „соціального конфлікту”, конфліктологічний підхід, конфліктна традиція – все це позначення важливого напрямку соціологічної думки ХХ ст. У руслі цієї парадигми з’явилося чимало цікавих концепцій, яскравих теоретиків і праць. Теорія конфлікту вийшла на авансцену сучасного соціологічного знання у 60-70-х роках ХХ ст., витіснивши традиційно впливові позитивістські течії, викликавши гостру полеміку в соціологічних колах, стимулюючи постановку низки проблем розвитку соціологічної науки. Вона посідає в наші дні одне з провідних місць поміж напрямів сучасної соціології.

За словами *Дж. Александера* (США), всю сучасну соціологічну теорію можна грубо поділити на „*функціоналістську*” та „*конфліктологічну*”, причому не тільки в царині загальної теорії, а й у спеціалізованих сферах емпіричних досліджень. За аргументами *Р. Коллінза* (США), у світовій соціологічній думці простежуються три головні традиції: *конфліктна* (К. Маркс, М. Вебер, сучасні теоретики конфлікту); *позитивістська* (О. Конт, Е. Дюркгейм, Т. Парсонс та інші дослідники „*ритуалів громадської солідарності*”), а

також, дещо окремо, *мікроінтеракціоністська* традиція (що асоціюється з поглядами Джорджа Герберта Міда, Чарльза Кулі, Герберта Блумера, Гарольда Гарфінкеля та їхніх послідовників).

Конфліктологічна парадигма перетворилася нині, *"в одну з пануючих парадигм соціологічного теоретизування й практичного регулювання суспільних взаємодій"* (Дж.Тьорнер).

Загалом конфліктний підхід можна звести до таких *положень*:

— у всіх соціальних системах можна знайти неоднаковий розподіл обмежених у кількості цінних ресурсів;

— нерівність закономірно й неминуче породжує конфлікти інтересів різних частин системи;

— такі конфлікти інтересів рано чи пізно спричинять відкрите зіткнення між тими, хто володіє, і тими, хто не володіє цінними ресурсами;

— ці конфлікти спричинюватимуть реорганізацію соціальної системи, створюючи нові види нерівності, що слугуватиме поштовхом для нових конфліктів і змін тощо.

На цій основі розроблено свого роду конфліктологічну „універсальну модель” соціальної структури й соціальних відносин, де влада і власність, панування та боротьба – сутнісні ознаки (*Дж. Рекс, Р. Коллінз*).

Найбільшим внеском у соціологічне теоретизування нашого часу вважаються: конфліктне розуміння соціального порядку, суспільних відносин людей; конфліктне бачення громадських інститутів; аналіз конфліктних процесів — їх причин, факторів, інтенсивності, тривалості, нарешті, соціальних функцій; дослідження ролі конфліктів у соціальній динаміці, суспільно-історичному розвитку. Найвиразніше конфліктний підхід виявився в таких сферах, як конфронтації класових культур, статевих і вікових страт, боротьба у виробничих сферах і торгівлі, а також, у міжнаціональних напруженостях і геополітичному протистоянні. У конфліктологічній площині простежується головна тенденція трансформації конфліктних змагань від класових і міжнаціональних протиборств (або економіко-політичних) у галузь культурних моделей життєдіяльності, морально-ціннісних уподобань, у царину „комунікативної дії” (або в духовний світ).

Може скластися враження, що в ракурсі цього погляду вивчаються тільки драматичні події суспільного життя — революції, війни, масові рухи тощо. Насправді такі очевидні прояви боротьби — лише менша частина конфліктності, якою пронизана вся соціальна дійсність. Соціальні утворення характеризуються процесами домінації та підпорядкування інтересів різних частин системи, соціальних груп та індивідів. *Суспільство цікавить конфліктологів не просто з огляду на конфліктні явища, які там спостерігаються, а тим, що відбувається в ньому, коли конфліктність не виривається назовні.* У площині цієї парадигми ставиться завдання висвітлити, як певний соціальний порядок складається з різних прагнень суспільних верств, груп та індивідів, які можливості реалізувати свої інтереси в суперництві з іншими. Згідно з теорією конфлікту, в суспільстві завжди точиться боротьба за досягнення різних цілей, за успіх і першість незалежно від того, чи спостерігається відкрита боротьба інтересів. Термін „конфлікт” у цьому розумінні дещо метафоричний. Царина конфліктології являє собою суперечливість суспільного життя взагалі, різноманітність інтересів і цілей громадської діяльності. Не потрібно тлумачити його буквально. Йдеться не лише про теорію власне конфліктів, а й значно ширше — про теорії суспільної організації, моделі соціальної поведінки, групову мотивацію, тлумачення наявних соціальних структур, причини їх зміни.

Сучасна конфліктологія засвідчила значення конфліктів як природних, загальних і непереборних форм суспільного життя та діяльності, здатних за певних умов виконувати роль позитивного засобу інтеграції та стабілізації соціальних груп, інститутів і соціальної системи в цілому, як стимуляторів прогресу, факторів удосконалення соціальних структур, суспільних відношень та інститутів. Цим, по суті, був створений методологічний і загальнотеоретичний фундамент для моделювання конфліктів завдяки виявленню та використанню загальних для всіх їх видів структурних і динамічних показників та індикаторів, а також для їхньої експертизи шляхом оцінки їх конкретного стану на основі визначених критеріїв і для вироблення рекомендацій з їх конструктивного урегулювання.

Наразі у сучасній конфліктології відбулася зміна наукових підходів до дослідження конфліктів. Якщо в попередніх теоріях конфліктів ставка робилася на їх найбільш можливе загострення (і перемогу в кінцевому рахунку, однієї з протиборствующих сторін), то сучасна конфліктологія, вийшовши на стадію зрілої та самостійної дисципліни, підкреслює роль інтегративних процесів, висуваючи ідеал конструктивного і ненасильницького розв'язання протиріч між сторонами. Перевага віддана проблемам контролю та погашенні конкретних конфліктних ситуацій, які постійно виникають у житті відкритого, демократичного суспільства. Тому основними завданнями аналізу стали виявлення факторів і детермінант, які спричиняють ці ситуації, і розробка регулюючих їх "соціальних технологій". При цьому велика, якщо не основна, увага приділяється осмисленню та врахуванню ролі свідомості, психології, стану духовного світу учасників конфлікту в його виникненні та протіканні. Все це має перевести конфліктологічні дослідження з абстрактного загальносоціального на конкретніший "середній" рівень і зорієнтувати їх на вивчення реальної поведінки, конфліктуючих суб'єктів і його мотивів.

Теми рефератів:

1. Суспільно-політичні процеси 60-х рр. ХХ ст. у країнах Заходу.
2. Т. Парсонс про роль конфлікту в соціальній структурі.
3. Конфліктний підхід – це альтернатива чи доповнення функціоналізму?

Рекомендована література:

1. Американская социологическая мысль. – М., 1996.
2. Денисенко И.Д. Эволюция теории конфликта в современной западной социальной философии. – Харьков, 2002.
3. Дюркгейм Е. О разделении общественного труда. Метод социологии. – М.: Наука, 1991. – 572 с.
4. Казаков В. Лекція 6. Сучасна соціологія конфлікту: образ соціальної реальності // Соціологічна теорія: традиції та сучасність: Навчальний посібник / За ред. А. Ручки. – К., 2007. – С. 228-256.
5. Парсонс Т. Система современных обществ. – М., 1998.

6. Погорілий О.І. Соціологічна думка ХХ ст.: Навчальний посібник. – К., 1996.
7. Ритцер Дж. Современные социологические теории. – 5-е изд. — СПб.: Питер, 2002. — С. 145-160.
8. Ручка А.О., Танчер В.В. Курс історії теоретичної соціології. – К., 1998.
9. Словник-довідник термінів з конфліктології / За ред. М.І. Пірен, Г.В. Ложкіна. – Чернівці-Київ, 1996.
10. Социальные конфликты в трансформирующихся обществах. - М., 1996.
11. Соціологія: Навч. посібник / За ред. С.О. Макеєва. – К., 2005. – С. 351-357.
12. Степанов Е.И. Методологическое обеспечение конфликтологических исследований // Социальные конфликты: экспертиза, прогнозирование, технологии разрешения. – Вып. 7. – М., 1994.
13. Тэрнер Дж. Структура социологической теории: Пер. с англ. – М.: Прогресс, 1985. – 386 с.

ТЕМА 2. ОСНОВНІ НАПРЯМИ СУЧАСНОЇ ТЕОРІЇ КОНФЛІКТУ ТА ЇХ ПЕРЕДУМОВИ

План:

1. Позиції К. Маркса та Г. Зіммеля щодо конфліктів.
2. Л. Козер і теорія «позитивно-функціонального конфлікту».
3. Р. Дарендорф і теорія «конфліктної моделі суспільства».

1. Позиції К. Маркса та Г. Зіммеля щодо конфліктів

У середині ХХ ст. заново відкрито конфлікти та зміни, що спонукали декого проголосити концепцію конфлікту "новою соціологією". Однак насправді конфліктний напрям такий давній, як і функціоналізм; його джерела – у працях двох німецьких філософів *Карла Маркса й Георга Зіммеля*.

Розвиваючи ідею революційних змін у суспільстві, *К. Маркс* вводить постулат про неминучість класової боротьби, що виникає в суспільстві внаслідок його поділу на ворожі класи (експлуататорів і експлуатованих) і є рушійною силою історії. Ідеї К. Маркса вплинули на розвиток сучасної теорії конфлікту й набули загалом форми такого припущення: *конфлікт – неминуча й безповоротно діюча в соціальних системах сила, що активізується за певних специфічних умов*.

Г. Зіммель теж наголошував на конфліктній природі суспільства. Він уважав, що соціальна структура складається не стільки з панування та підкорення, скільки з різноманітних, пов'язаних між собою процесів асоціації та дисоціації, які можна відокремити один від одного тільки в процесі аналізу. Г. Зіммель дотримується "організмичного" погляду на соціальну дійсність – системний характер соціальних процесів. Призначення конфлікту, за Г. Зіммелем, – вирішити будь-який дуалізм; це спосіб досягнення своерідної єдності, навіть якщо її досягають ціною знищення однієї зі сторін, що беруть участь у конфлікті. Г. Зіммель постулював для окремих одиниць органічного цілого внутрішній "імпульс ворожості", або "потребу ненавидіти та боротися". Він також робить спроби проаналізувати позитивні наслідки конфлікту для збереження соціального цілого та його складових одиниць. При цьому ворожі імпульси він розглядає не тільки як протиріччя чи рак, що роз'їдає органічне ціле, а й як одні з численних процесів, що забезпечують збереження соціального організму.

Попри те, що і К. Маркс, і Г. Зіммель, уважали конфлікт значно поширеною та необхідною властивістю соціальних систем, їхні *припущення щодо природи суспільства суттєво відрізняються*. К. Маркс підкреслював антагоністичний характер конфлікту, Г. Зіммель – його інтегративні наслідки. Ці відмінності виявляються в тому, що К. Маркс звертається до умов, які могли б вирішити конфлікт, а Г. Зіммеля цікавить, за яких умов може змінитися гострота конфлікту. **К. Маркс** акцентував увагу на антагоністичному характері соціальних конфліктів, їхньому економічному підґрунті, а **Г. Зіммель** відштовхувався від притаманних людським істотам „інстинктів боротьби” й указував на інтегративні наслідки конфліктів.

Частково *сучасна теорія конфлікту* спробувала об'єднати особливості та схеми К. Маркса і схеми Г. Зіммеля, фокусуючи увагу по чергово на судженнях то одного, то іншого мислителя. Така вибірковість зумовила формування в сучасній конфліктології двох основних напрямів:

- 1) *діалектична теорія конфлікту*;
- 2) *конфліктний функціоналізм*.

Діалектична теорія конфлікту коріниться в *Марксових* концепціях, а *конфліктний функціоналізм* надихається *Зіммелівськими* ідеями, з наголосом, відповідно, на революційних або еволюційно-реформістських засобах розв'язання конфліктних явищ. Наразі багато теорій у конфліктології не «вписуються» в зазначені напрями.

Діалектичну теорію конфлікту започаткували розробки **Ральфа Дарендорфа** („Клас і класовий конфлікт в індустріальному суспільстві”, 1957), а *конфліктний функціоналізм* отримав своє первісне теоретичне оформлення у працях **Льюїса Козера** („Функції соціального конфлікту”, 1956). При спільній схильності до конфліктного ракурсу розгляду суспільних явищ кожний із них обстоює власну концепцію. У **Л. Козера** це конфліктна альтернатива функціоналізму в його, так би мовити, межах, „із середини” функціонального аналізу, з використанням ідей **Г. Зіммеля та З. Фрейда**. У **Р. Дарендорфа** концептуальний підхід будується на положеннях теорій **К. Маркса та М. Вебера** — з акцентом на перегляді марксових поглядів на природу соціальних конфліктів у повоєнному західному суспільстві. Щодо **М. Вебера**, то він пропонував суто

соціологічний підхід багатофакторної теорії соціальної стратифікації, наголошуючи на ролі ідейно-культурних чинників.

2. Л. Козер і «теорія позитивно-функціонального конфлікту»

Біографія та наукова діяльність. Народився 27 листопада 1913 р. у Берліні. Батько, єврей за національністю, був доволі багатим банкіром. Дитинство юнака було безхмарним, поки в 1933 р. до влади в Німеччині не прийшли нацисти. Якраз незадовго до того юнак закінчив школу й розпочав брати активну участь у лівому русі. Усвідомлюючи, до чого йде справа і будучи вже сформованою особистістю, він у 20 років вирішив покинути батьківщину і виїхав у Париж.

Перші роки на новому місці проходили в Л. Козера у злиднях і постійних пошуках заробітку. Перебиваючися разовими заробітками, він змінив декілька професій, випробував свої сили як у фізичній праці (продавець-рознощик), так і у сфері розумової праці (особистий секретар одного швейцарського письменника). Його митарства закінчились у 1936 р. – він отримав право на постійну роботу і влаштувався на одну з посад у французькому представництві американської брокерської фірми.

Паралельно з роботою він почав відвідувати заняття в Сорбонні. Не маючи ніяких особливих наукових пристрастей, вирішив займатися порівняльним літературознавством – лише тому, що крім німецької, знав ще французьку й англійську мови. Після декількох семестрів почав працювати над дисертацією з порівняння англійських, французьких і німецьких новел одного часового періоду. Родзинкою цієї роботи мало бути вивчення впливу соціальної структури суспільства на формування специфіки тої чи іншої національної літератури. Після того, як куратор Л. Козера заявив, що питання соціальної структури не входять у компетенцію літературознавства, а є прерогативою соціології, студент змінив спеціалізацію та став відвідувати лекції з соціології. Так, майже випадково, визначилося наукове поприще майбутнього великого соціолога.

У 1941 р. його заарештували за наказом французького уряду як уродженця Німеччини і помістили у трудовий табір на півдні

Франції. Це стало серйозним доводом на користь еміграції до США. За порадою еміграційної служби, Л. Козер змінив німецьке ім'я Людвіг на нейтральніше Льюїс. Оформлюючи міграційні документи, він познайомився зі співробітницею Міжнародної асоціації допомоги біженцям Розою Лауб, яка стала його дружиною. Перший час після прибуття Л. Козера в США пройшов у роботі в різних урядових комісіях, зокрема, у відділі воєнних новин і в міністерстві оборони. Якийсь час він був одним із видавців журналу «Модерн Ревю», який пропагував ліві ідеї, а також заробляв статтями для газет.

У 1948 р., отримавши американське громадянство, вирішив продовжити соціологічну освіту і вступив до Колумбійського університету (Нью-Йорк). Незабаром отримав пропозицію стати викладачем у коледжі Чиказького університету на факультеті соціальних наук і соціології. Період роботи в Чиказькому коледжі дав Козеру можливість не лише поглибити свої знання в галузі соціології, але й познайомитися з найрізноманітнішими підходами й поглядами.

Після двох років роботи в Чикаго він знову повертається в Нью-Йорк, щоб продовжити освіту в Колумбійському університеті. Після його закінчення Л. Козер викладав у Бостоні, в Університеті Брендіс, де заснував факультет соціології. У 1954 р. закінчив свою докторську дисертацію та захистив її в Колумбійському університеті під керівництвом Роберта Мертона. На основі цієї дисертації у 1956 р. опубліковано першу книгу Л. Козера «*Функції соціального конфлікту*» (*The functions of social conflict*).

Кінець 1940-х – початок 1950-х рр. позначився в США розквітом маккартизму – гонінь на прибічників лівих поглядів. Ураховуючи, що Л. Козер завжди вирізнявся схильністю до лівих ідей, ця ситуація різко скоротила його можливості публікуватися. Він за підтримки більш ніж 50 інших учених почав випускати журнал «Дисидент» (*Dissident* – «Інакюдумство»), який до цього часу являє собою рупор лівих сил США. Пропрацювавши в Брендісі 15 років, він перейшов у Нью-Йоркський державний університет, де працював до своєї відставки.

1960–1970 рр. стали найбільш плідним періодом у науковій діяльності Козера. Через десять років після першої капітальної

праці з соціології конфлікту вийшла його друга книга з цієї тематики – *«Подальші дослідження соціального конфлікту»* (*Continuities in the Study of Social Conflict*) (1967). Також він написав праці, які вивчали взаємодії людей та інститутів: *«Люди ідей»* (1965) і *«Жадібні інститути»* (1974) та кілька книг з історії соціології – *«Георг Зіммель»* (1965), *«Майстри соціологічної думки»* (1971) й *«Учені біженці в Америці»* (1984).

Л. Козер очолював Східне соціологічне товариство в 1964–1965 рр., а також Американську соціологічну асоціацію в 1975–1976 рр. Після виходу у відставку в 1987 р. Л. Козер разом із сім'єю переїхав жити в Кембридж (штат Массачусетс), де і помер у 2003 р., не доживши до свого 90-ліття всього кілька місяців.

Про теорію конфлікту. Незважаючи на всі спроби ученого розширити сферу своєї діяльності та не обмежуватися вивченням якоїсь однієї галузі, в історії соціології він в основному відомий як один із засновників конфліктології

Соціологія 1940–1950 рр. орієнтувалася на концепції структурного функціоналізму (у першу чергу, на теорії Т. Парсонса), в яких головне місце займали принципи порядку й стабільності. Соціальний конфлікт розглядався як патологічний, руйнівний процес. Л. Козер поглянув на конфлікт цілком під іншим кутом зору. Для нього конфлікт – це не соціальна аномалія, а природна й навіть необхідна форма існування та розвитку соціальної системи, яка нерідко має негативні наслідки, але може давати й помітний позитивний результат. Головною темою соціології конфлікту стало вивчення впливу конфліктів на збереження та відновлення цілісності систем, на процеси пристосування суспільних структур до вимог дійсності.

У цілому концепція Л. Козера не стільки протистояла структурному функціоналізмові, скільки розвивала його ідеї, виводячи їх на новий рівень. За його подання стала розглядатися можливість підтримання й утвердження соціальної структури за допомогою регульованого конфлікту всередині та між групами. *Головна ж заслуга Л. Козера полягала в тому, що конфлікт, нарешті, визнали як нормальне, широко розповсюджене і в багатьох випадках позитивне соціальне явище.*

Козерівський варіант теорії конфлікту описує та пояснює внутрішньогрупові та міжгрупові зіткнення в контексті

обґрунтування зв'язку, існуючого між характером питань, що складають предмет суперечки, типом соціальної структури, сформованої в групі, у межах якої відбувається протиборство, і наслідками розвитку зіткнень. *Зімелівська модель конфлікту як форми соціалізації – основний конструкт для козерівських побудов.* Узята в зімелівській інтерпретації (для позначення взаємозалежних положень, що інтерпретують функції соціального конфлікту), ця модель визначає умови для узагальнення інших зімелівських сукупностей тез щодо природи і наслідків розвитку соціального конфлікту і виступає основою для зіставлення з відповідними логічними наслідками з інших теорій західних дослідників. Такі елементи теоретичної побудови розглядають сукупність висновків щодо взаємозв'язку, який існує між різними формами соціальної взаємодії (інтеграцією та конфліктом), що впливають, насамперед, із теорії соціальної аномії *Е. Дюркгейма*; концепції соціального санкціонування *А. Радкліффа-Брауна* і *Б. Маліновського*; концепцій соціальних змін *К. Маркса*, *Ж. Сореля* та *М. Глюкмана*.

Звернення Л. Козера до окремих положень теоретичних конструкцій, зазначених дослідників, здійснюється в контексті розвитку ідей *Аристотеля*, *Г. Гоббса* та *Б. Спінози* про природу й загальні закономірності динаміки внутрішньоособистісних і міжособистісних конфліктів (посилання на які, до речі, у Л.Козера відсутні). Систематизація зазначених висновків у процесі побудови козерівської теорії конфлікту відбувається на принципах інтегральності та психологізму, що відбивають головний зміст двох дослідницьких підходів (аналітико-інтегрального та психологічного). Інтегральний характер методологічних засад Л. Козера виявляється у спробі конвертувати в єдину концептуальну схему аспекти згуртованості та конфлікту, а психологічний – у спробі інтерпретувати їхній зміст із позиції психологізму.

Козерівські теоретичні побудови у сфері аналізу соціального конфлікту відрізняються від аналогічних операцій інших дослідників як за формою, так і за змістом. На відміну від традиційних для західної соціальної філософії 50-х рр. ХХ ст. досліджень генезису і динаміки конфлікту в межах аналізу

різних проблем стратифікації та ієрархії соціальної організації, козерівська теоретична реконструкція соціального протиборства здійснюється винятково в межах вивчення внутрішньогрупових відносин і міжособистісних взаємодій. Ця реконструкція здійснюється через використання низки моделей, чільне місце серед яких посідає сукупність перемінних, що відбивають такі основні характеристики конфлікту, як інтенсивність, гострота, тривалість, ступінь нормативної регуляції.

Доводячи існування позитивних (групотворчих) функцій конфлікту, він намагався дати повномасштабну картину тих факторів, які сприяють (чи, навпаки, заважають) такій інтеграції. Серед них не останнє місце займає, наприклад, утягнутість індивідів у групову структуру. Чим тісніші зв'язки між людьми в групі, тим більше конфлікт у таких групах має негативні наслідки. У групах із високою інтенсивністю взаємодії конфлікти часто тимчасово «заганяються всередину». Однак концентрація людей на однакових проблемах, які виникають у рамках цієї групи, може призвести в результаті до такого вибуху, який повністю руйнує цю групу. У тих випадках, коли люди втягнуті в групову діяльність тільки частково та є одночасно учасниками не якоїсь однієї соціальної групи, а цілого ряду різних груп, *конфлікти відіграють творчу функцію – підтримують необхідний баланс сил, попереджаючи концентрацію емоцій на будь-якій одній проблемі та не допускаючи розколу суспільства.*

Згідно з Козером, існує певна закономірність між структурою групи й протіканням внутрішніх і міжгрупових конфліктів. Так, групи, які мають зовнішнього ворога, як правило, згуртованіші та вимагають від своїх членів повної покори. Л. Козер виділив два основних типи соціальних систем, які по-різному впливають на сприйняття конфліктів і на їх протікання. Перший тип – жорстка, деспотично-тоталітарна система – характеризується неприйняттям соціальних конфліктів як самого явища і відсутністю у зв'язку з цим механізмів для їх вирішення й урегулювання. Другий тип – гнучкі системи, які відкрито визнають існування конфліктів у соціальному житті й активно практикують найрізноманітніші способи і методи роботи з ними. Якщо для перших систем виникнення серйозних конфліктів пов'язане з дезорганізацією та поступовим

руйнуванням системи, то для других – це сигнал про необхідність саморегуляції та реформування системи відповідно до нових вимог навколишньої дійсності (конфлікт виступає як «страхуючий клапан» системи).

У працях сучасних американських дослідників *М. Шерифа*, *Р. Фішера* та нідерландських – *К. де Др'ю та І. ван де Вірта* уточнюються саме ці козерівські модельні конструкції та здійснюється спроба застосувати їх до аналізу міжгрупових відносин на різних рівнях соціальної системи.

3. Р. Дарендорф і теорія «конфліктної моделі суспільства»

Біографія та наукова діяльність. Народився 1 травня 1929 р. у Гамбурзі. Вивчав філософію в Гамбурзькому університеті, соціальні науки в Лондонській школі економіки. У 1954 р. захистив дисертацію «*Некваліфікована праця в британській промисловості*». Перші книги Р. Дарендорфа – публікації його досліджень із соціальної філософії, присвячені критиці К. Маркса і марксистської теорії суспільства. Серед них – «*Маркс у перспективі. Ідея справедливості у мисленні Карла Маркса* (1953), «*Клас і класовий конфлікт в індустріальному суспільстві*» (німецькомовне видання – 1957; англomовне – 1959).

Р. Дарендорф працював викладачем і дослідником на кафедрах соціології в Гамбурзі (з 1958), Тюбінгені (з 1960) і Констанці (з 1966), співробітником американського Центру вищих досліджень у галузі наук про поведінку (1957 -1958), запрошеним професором Фонду Рассела Сейджа (1986–1987). У 1970 – 1974 рр. він – комісар Європейського економічного співтовариства, у 1974 – 1984 рр. – директор Лондонської школи економіки, з 1988 р. – ректор Сент-Ентоні-коледжу Оксфордського університету.

Про теорію конфлікту. Ранні публікації Р. Дарендорфа так чи інакше пов'язані з теорією конфлікту. На протипагу пануючим концепціям він стверджував, що конфлікт і зміна являють собою життєву силу суспільства. У виправленій та доповненій книзі про соціальні класи, а також у «*Нарисах по теорії суспільства*» (*Essays in the Theory of Society*) (1968) Р. Дарендорф детально розробляв методологічні проблеми аналізу конфліктних суспільств і теорію конфлікту групових

інтересів, розвиваючи певні елементи марксистського підходу так, щоб вони могли стати «фальсифікованими» (науковими) твердженнями (у значенні «Логіки дослідження» Карла Поппера). Теорія конфлікту Р. Дарендорфа подана в німецькому виданні книги «Сучасний соціальний конфлікт» (*Der moderne soziale Konflikt*) (1992). Свій підхід до теорії конфлікту вчений розробляв у двох напрямках.

У контексті першого Р. Дарендорф набув відомість передусім як теоретик лібералізму, який наполягав на бажаності змін і реформ заради поліпшення життєвих перспектив громадян. Такі його праці, як «Нова свобода» (*The New Liberty*, 1975), «Життєві перспективи» (*Life Chances*, 1979), «Закон і порядок» (*Law and Order*, 1985), а також численні статті (частина яких увійшла у книгу «Фрагменти нового лібералізму» (*Fragmentes eines neuen Liberalismus*, 1987) розвивають концепцію лібералізму, яке поєднує увагу до громадянських прав із потребами розвитку економіки і зростанням почуття соціальної солідарності. Ідеї Р. Дарендорфа знайшли своє практичне втілення в Нюрнберзькому маніфесті Вільних німецьких демократів (1969), у програмних документах Ліберального інтернаціоналу («Майбутні завдання лібералізму», 1988), а також у британських ліберальних демократів, які уклали союз із т.зв. «новими лейбористами» («Забезпечення добробуту і соціальна згуртованість у вільному суспільстві», 1985). «Зрілої версії» ліберальної філософії Р. Дарендорфа дотепер не існує, він сподівається викласти її в книзі під робочою назвою *Testamentum Liberale*.

Другий напрямок роботи Р. Дарендорфа з розвитку теорії конфлікту – аналіз суспільств, зокрема аналіз ключових історичних подій з огляду їх впливу на суспільства. У книзі «Суспільство і демократія в Німеччині» (*Gesellschaft und Demokratie in Deutschland*, 1966) аналітичній та емпіричній перевірці підлягають ліберальні теорії, зорієнтовані на проблематику конфлікту. Перспективу цієї критичної перевірки задають глобальні соціальні зміни, які відбулися в ХХ ст. Загальнодоступний варіант теорії суспільства Р. Дарендорф подав у книзі «Про Британію» (*On Britain*, 1982), яка виникла на основі підготовленої ним серії телевізійних передач. На події 1989 р. у Східній Європі Р. Дарендорф відгукнувся брошурою, в

якій намагався прояснити причини, хід і перспективи розпаду комуністичної системи. Ця невелика публікація – «*Роздуми про революції в Європі*» (*Reflections on the Revolution in Europe*, 1990) – стала *найпопулярнішою книгою* Р. Дарендорфа, якщо судити за кількістю перекладів на іноземні мови. Деякі публічні лекції, присвячені цій же темі, в подальшому увійшли у збірник «*Після 1989. Моральність, революція і громадянське суспільство*» (*After 1989. Morals, Revolution and Civil Society*, 1997).

Статті Р. Дарендорфа неодноразово з'являлися в періодичних виданнях різних країн. У ряді праць учений поєднував публіцистику, політологію та соціологію, переслідуючи певні політичні цілі. В останній час Р. Дарендорф зосередив зусилля на вивченні історії ХХ століття, зокрема на історичній ролі тих інститутів, у розвитку яких він брав безпосередню участь. Першим результатом роздумів на цю тему стала книга «*ЛІШЕ. Історія Лондонської школи економіки і політичних наук: 1895–1995*» (*History of the London School of Economics and Political Science: 1895–1995*, 1995).

Р. Дарендорф уважав, що суспільство має «два обличчя» – загальної злагоди та конфлікту. Функціоналісти, на його думку, «заблукали в утопії», не помічаючи другого обличчя суспільства. Тому метою свого аналізу він уважав доповнення функціональної моделі суспільства конфліктною. Наразі теорія класового конфлікту Р. Дарендорфа – найрозвиненіша форма знання щодо класів, класових інтересів і соціальних змін. Р. Дарендорф характеризує класовий конфлікт як елемент соціальної реальності на основі нової інтерпретації процесу стратифікації в капіталістичному суспільстві в контексті розвитку теорії насильства М. Вебера.

Формування основних конструктів варіанта теорії конфлікту Р. Дарендорфа здійснювалося в межах національних традицій німецької соціально-філософської школи, які ґрунтуються на полеміці з марксизмом і аналізі проблем класової стратифікації та соціальної мобільності. Відтак процес визначення сукупності понять, що адекватно відбивають генезис, якості й динаміку класового конфлікту, й обґрунтування можливого використання різних положень і принципів щодо виявлення відносин і зв'язків між ними подається як результат:

по-перше, дарендорфівського переосмислення теорії класів і класової боротьби К. Маркса з позиції її можливостей адекватно інтерпретувати посткапіталістичне (індустріальне або західне середини ХХ ст.) суспільство;

по-друге, дослідження індустріального суспільства з позиції аналізу трансформації його соціальної структури;

по-третє, систематизації результатів теоретичних і прикладних досліджень із проблем розвитку організаційних структур, класової стратифікації та соціальної мобільності, проведених, насамперед, **М. Вебером, Т. Гейгером, В. Немчиновим, Т. Маршаллом, Х. Шельскі, Е. Мейо** та іншими.

У результаті систематизації досліджень західних дослідників у вивченні соціальних організацій і стратифікаційних процесів Р. Дарендорфом не тільки визначаються основні конструкти нового варіанта побудови теоретичної конструкції, на основі якої можна адекватно інтерпретувати структурні зміни середини ХХ ст. у термінах соціального конфлікту, але і формулюються принципи і закони, що виражають зв'язки і відносини між цими поняттями.

За формою, структурою та змістом теорія соціальних класів і класового конфлікту Р. Дарендорфа виступає найдосконалішою теоретичною конструкцією у сфері дослідження проблем соціального конфлікту в сучасній західній соціальній науці. Проте ні в процесі її побудови, ні в результаті її апробації на емпіричному рівні не отримала адекватної інтерпретації низка моментів, що істотно впливають на реконструкцію генезису і динаміки конфлікту як елемента соціальної реальності. Це твердження, насамперед, стосується обґрунтування природи і причин виникнення соціальних конфліктів; строгих критеріїв визначення одного з основних конструктів теорії, що відображають сферу виникнення та безпосереднього розвитку соціального конфлікту – імперативно координованої асоціації; механізму взаємодії різних імперативно координованих асоціацій, що утворюються в окремих сферах функціонування соціальної системи; вихідного моменту (першопричини) перетворення неявних, прихованих інтересів на явні, та відповідно – квазігруп на так звані “групи інтересів”. Ні в подальшій діяльності Р. Дарендорфа з удосконалювання

теоретичної конструкції класового конфлікту, ні в працях його послідовників (*Р. Коллінза, А. Турена, Дж. Тьорнера* та інших) зазначені моменти також не одержують відповідного пояснення.

За Р. Дарендорфом, соціальний конфлікт завжди був і буде властивий будь-якому суспільству внаслідок неминучої розбіжності інтересів сторін. Влада й авторитет – дефіцитні ресурси, які слугують основним джерелом конфліктів і змін і за які конкурують між собою групи. Уявлення про інституціоналізацію як про циклічний чи діалектичний процес привело Дарендорфа до певних базових причинно-наслідкових відношень: 1) конфлікт – це процес, що виникає внаслідок протилежності сил, які діють у соціально організованих структурах; 2) конфлікт пришвидшується чи сповільнюється завдяки низці структурних або змінних умов; 3) "розв'язання" конфлікту в якийсь момент створює такий стан структури, який за певних умов спричинює подальші конфлікти.

Дослідження дарендорфівського процесу систематизації зв'язків і відносин між виділеними конструктами (насамперед, поняттями, твердженнями і постулатами теорії насильства) дає можливість обґрунтувати чотири моменти в логіці побудови його варіанта теорії соціального конфлікту. По-перше, розгляд суспільства з позиції його структури в контексті розвитку основних положень теорії насильства; по-друге, інтерпретація механізму формування конфліктних груп класового типу; по-третє, сприйняття групового конфлікту класового типу як закономірного продукту функціонування соціально-класової структури й основного джерела соціальних змін; по-четверте, репрезентація моделі регульованого соціального конфлікту як основи стабільного функціонування сучасного індустріального суспільства.

Теми рефератів:

1. Г. Зіммель як фундатор соціології конфлікту.
2. Л. Козер про функції соціального конфлікту.
3. Проблематика самодостатності «конфліктної моделі суспільства» Р. Дарендорфа.

Рекомендована література:

1. Дарендорф Р. Современный социальный конфликт: Фрагменты из книги // Иностранная литература. – 1993. – № 4. – С. 237 – 242.

2. Дарендорф Р. Современный социальный конфликт. Очерк политической свободы. – М., 2002.

3. Дарендорф Р. Элементы теории социального конфликта // Социологические исследования. — 1994. — № 5. – С. 142 – 147.

4. Зиммель Г. Конфликт современной культуры. – СПб., 1991. – 423 с.

5. Козер Л. Социальный конфликт: Современные исследования. – М.: ИНИОН, 1991.

6. Козер Л. Функции социального конфликта: Пер. с англ. – М., 2000. – 208 с.

7. Козер Л. Основы конфликтологии: Пер. с англ. – СПб., 1999.

8. Степаненкова В.М. Понятие социального конфликта в теории Р. Дарендорфа // Социологические исследования. – 1994. – № 5. – С. 141 – 143.

9. Майструк Н. Дослідження соціальних конфліктів у німецькій соціології: класичні та сучасні орієнтири // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2004. – № 1. – С. 152 – 162.

ТЕМА 3. СИСТЕМНІ (ЗАГАЛЬНІ) ТЕОРІЇ КОНФЛІКТУ

План:

1. К. Боулдінг як автор системної (загальної) теорії конфлікту.
2. Загальні теорії конфлікту А. Рапопорта, Дж. Бернард і К. Фінка.
3. Дослідження конфлікту в контексті теорії ігор.

1. К. Боулдінг як автор системної (загальної) теорії конфлікту

Біографія та наукова діяльність. Народився в Англії, у Ліверпулі, але практично вся його діяльність пройшла у США. Володар кількох учених ступенів, Боулдінг навчався в Оксфордському, Чиказькому і Гарвардському університетах, і після короткого перебування в Единбурзькому університеті він повернувся в Сполучені Штати, де викладав у Колгейтському університеті. Попрацювавши викладачем у коледжі Фіск, штат Айова, і в коледжі Мак-Гілл, він влаштувався в Мічиганський університет, де до останніх днів був професором економіки. У його першій великій праці *"Економічний аналіз"* (*Economic Analysis, New York, 1941, 3rd ed., 1955*), зміст предмету розкритий винятково просто. Вона широко використовується в якості навчального посібника в багатьох країнах світу. Результатом нетривалої діяльності К. Боулдінга в економічному й фінансовому відділі Ліги націй стала книга *"Економічна теорія мирного часу"* (*The Economics of Peace, New York, 1945*).

К. Боулдінг багато пише і не боїться вступати на недосліджені стежки економічної теорії. І хоча його ідеї іноді викликали, за його власним виразом, "гикання та свист", сама їх свіжість – красномовні свідчення бажання автора заглибитись у незвідані галузі. Окрім згаданих, К. Боулдінгу належать такі книги: *"A Reconstruction of Economics"*, New York, 1950; *"The Organizational Revolution"*, New York, 1953; *"The Image: Knowledge in Life and Society"*, Ann Arbor, 1956; *"The Skills of the Economist"*, Cleveland, 1958; *"Principles of Economic policy"*, New York, 1958; *"Conflict and Defence: A general theory"*, New York, 1962. Спільно із Джорджем Стіглером він редагував книгу *"Readings in Price Theory"* (Homewood, 1952).

Про економічні дослідження. З деяких питань К. Боулдінг – послідовник *Дж.М. Кейнса*, хоча він критично сприйняв деякі сторони його вчення, зокрема теорію накопичення. Піддав критиці ряд традиційних економічних теорій (розподілу, рівноваги, обмеженої продуктивності, факторів виробництва та інші), які втратили, на його думку, своє значення в сучасних умовах. К. Боулдінгу належить теоретична розробка деяких нових концепцій у галузі організації виробництва (технократизм, біхевіоризм, теорія організації та інші).

К. Боулдінг один із засновників теорії організації. Він запропонував своє трактування природи фірми, намагаючися визначити фактори оптимальної раціоналізації її діяльності. Запропоновані ним методи удосконалення внутрішньофірмової організації виходять із того, що *темпи зростання фірми залежать не тільки від активів, рівня цін і розмірів виробництва, але й від якості управлінського персоналу, який уміло використовує величезний потік інформації.* К. Боулдінг вважає, що необхідно створити умови для утворення великих економічних ефективних фірм, встановити над ними державний контроль, який повинен забезпечувати рівність економічних умов для оперативної діяльності цих фірм із метою отримання «справедливих доходів» залежно від виробничих витрат. К. Боулдінг у своїх дослідженнях широко використовує методи математичного аналізу і лінійного програмування.

К. Боулдінг також визнає, що досліджувати соціальні проблеми значно складніше, ніж природничі, і не лише через обмеженість застосування контрольованого експерименту, а й тому, що *учений у галузі суспільних наук самим актом дослідження може змінити як проблему, так і себе.* Доволі часто в самому передбаченні закладені сили, які сприяють його здійсненню. Нагально необхідне подальше зближення між економікою, психологією та соціологією, і К. Боулдінг без коливань закликає до цього своїх колег-економістів. Звісно, економіст може охарактеризувати поведінку олігополії за допомогою кривих, але в подібних ситуаціях завжди присутній елемент конфлікту, який має бути досліджений під кутом зору соціології та політології.

Про теорію конфлікту. К. Боулдінг вважається автором "загальної (системної) теорії конфлікту", оскільки прагнув

сформулювати цілісну наукову теорію конфлікту, описуючи в її межах усі прояви живої та неживої природи, індивідуального і суспільного життя. Термін "конфлікт" у цьому аспекті широко використовують під час аналізу фізіологічних, біологічних чи соціальних явищ. К. Боулдінг, вказуючи "на безкінечну війну моря проти суші й одних форм змінної породи проти інших форм", уважав, що навіть нежива природа переповнена гострими конфліктами.

У праці "*Конфлікт та захист. Загальна теорія*" (1962) К. Боулдінг зазначав, що всі конфлікти мають спільні зразки розвитку і що вивчення саме цих спільних елементів може розкрити феномен конфлікту в будь-якому його специфічному вияві. Системна теорія конфлікту К. Боулдінга інтерпретується як концептуальна система, що узагальнює дані про конфліктну поведінку в контексті розвитку положень *теорії систем*, з активним використанням основних тез *структуралізму* і *біхевіоризму*.

Підґрунтя побудови К. Боулдінгом абстрактної конструкції конфліктної поведінки, яка претендує на універсальне застосування до пояснення закономірностей внутрішнього функціонування соціальної системи та розвитку міжсистемних відносин, складають: інтерпретація аналітичної схеми дослідження конфлікту в контексті *теорії поля* **К. Левіна** ("загальна характеристика соціального простору, де спостерігається конфліктне явище" – "характеристика рівня напруженості учасників конфлікту або соціальної атмосфери його поля виникнення" – "розв'язання конфлікту") та процедура створення загальної *теорії систем*. Остання базується на взаємодії двох дослідницьких стратегій (перша розглядає емпіричний універсум із метою визначення низки загальних явищ у різних галузях знань і намагається конструювати загальні теоретичні моделі опису й пояснення цих явищ; друга пропонує систематизацію емпіричного матеріалу, згідно з ієрархіями складності організації індивідів і аналізом рівня абстракції кожного рівня ієрархії).

Використання основних положень загальної теорії систем для побудови нового варіанта теорії конфлікту (загальної чи системної), вимагало від К. Боулдінга врахування специфіки їхнього змісту, зумовленої наявністю не тільки двох стратегій

дослідження, але й складністю її структури, яка репрезентована дев'ятьма рівнями. Відтак схема аналізу побудови теоретичної конструкції опису й дослідження конфлікту К.Боулдінга набуває вигляду: “система понять” – “статична модель конфлікту” (формалізоване відтворення конфліктної поведінки певної одиниці взаємодії в її соціальному просторі чи полі – термінологічне визначення; структура; типологізація) – “динамічна модель конфлікту” (зміна станів одиниць взаємодії) – “процедурне розв’язання конфлікту” (методи врегулювання конфліктних ситуацій).

На відміну від традиційних аналітичних схем соціально-психологічного аналізу конфлікту, що не обґрунтовують взаємозв’язок між поняттєво-категоріальними групами, які їх складають, і, як правило, пропонують однорівневу інтерпретацію елементів і динаміки зіткнень, боулдінгська схема базується, насамперед, на принципі багаторівневості конструювання загальної теорії систем (а саме на відповідності першим його чотирьом рівням – від аналізу статичної структури основ через площину простої динамічної системи з детермінованими необхідними рухами та рівнем управляючого механізму до відкритої системи або структури, що спроможна до самозбереження), і демонструє певні конкретні аспекти її застосування для отримання можливості контролювати будь-які протистояння, що надає їй форму ієрархічно організованої модельної конструкції.

Варіант теорії конфлікту К. Боулдінга, по-перше, розширив межі класичної інтерпретації конфлікту як елементу соціальної реальності, з одного боку, щодо його природи (залежність від рівня усвідомленості в його кількісному аспекті, а не у факті існування цього моменту, обґрунтованого ще в дослідженнях Р. Парка), а з іншого – форми (стадійний процес); по-друге, показав, із погляду реалізації вимог системних знань четвертого рівня, конфлікт як відкриту систему, а процес його ефективного врегулювання – як основу формування механізму стабільності соціальної системи в цілому; по-третє, сформував низку конструктів нового якісного рівня. Поряд з явно вираженими перевагами, які має системна версія побудови теорії конфлікту, в теоретичні конструкції такого рівня К. Боулдінг привніс й моменти, що певним способом негативно вплинули на подальшу

еволюцію теорії конфлікту. Як чинники, які мали негативно вплинути на подальший розвиток сучасної теорії конфлікту, розглядаються: орієнтація дослідника на побудову абстрактних схем (математичного характеру), здатних описати всі без винятку зміни в конфліктних ситуаціях; невинуватене відродження суто біологічних і психологічних концепцій для опису поведінки соціальної одиниці в секторі її життєвого простору, явно зумовленого соціально-економічними, а не біолого-психологічними факторами; інтерпретація міжнародного конфлікту (насамперед між двома наддержавами 50-х років ХХ ст.) як визначального фактору в розвитку соціального простору в цілому.

2. Загальні теорії конфлікту А. Рапопорта, Дж. Бернард і К. Фінка

Теорія А. Рапопорта. Системна теорія конфлікту А. Рапопорта, викладена ним у кількох працях, зокрема, «*A Two-Person Game Theory*», 1966; «*The origins of Violence: Approaches to the study of Conflict*», 1989; не запропонувала, на відміну від теорії К. Боулдінга, цілісної теоретичної конструкції конфлікту. У процесі реалізації його стратегічного проекту побудови теорії конфлікту не була сформована система адекватних “розумових інструментів для аналізу всіх конфліктних ситуацій” (за визначенням самого американського дослідника). Як основна причина формування такої ситуації розглядається певна подвійність його методологічних установок.

У процесі побудови теорії конфлікту в контексті реалізації основних положень власного варіанта загальної теорії систем, що однозначно сприймається, як прагнення до математичної (кількісної) інтерпретації досліджуваних явищ, А. Рапопорт постійно розширює межі реконструкції конфлікту як складносистемного явища через розв’язання проблеми його класифікації.

Зафіксоване різноманіття можливих варіантів інтерпретації соціальних зіткнень, з одного боку, і постійні уточнення методології побудови теоретичної конструкції конфлікту з метою адекватного опису виявленої сукупності його різних видів – з іншого боку, пояснюються як основні чинники формування в американського дослідника (та його прибічників –

від *Н. Говарда до Дж. Харсані* («*Rational Behavior and Bargaining Equilibrium in Games and Social Situations*», 1977) ідеї про неможливість побудови теорії, спроможної всебічно досліджувати структуру і динаміку будь-якого виду протиборства. Розвиток цієї ідеї з середини 70-х років ХХ ст. – одна з підвалин формування в межах еволюції західної теорії конфлікту тенденції, протилежної за своїм змістом орієнтації значної групи дослідників на побудову загальної концептуальної системи зіткнення.

Теорія Дж. Бернард. Теоретична конструкція конфлікту *Дж. Бернард* розглядаються як концептуальна система, що *узагальнює емпіричний матеріал* із проблем суперечностей, конкуренції, конфлікту, *накопичений у різних соціально-гуманітарних науках* (від соціальної психології до семантичних галузей знань) у контексті модельного конструювання. Вона складається із трьох основних моделей: соціально-психологічної, соціологічної та семантичної. Кожна з них – це окремий варіант взаємозв'язку трьох груп параметрів, що дозволяють не тільки показати специфічність інтерпретації соціального конфлікту у визначених системах понять, а й усебічно охарактеризувати його як основу соціальних змін. Такими базовими параметрами пропонується вважати джерело, характер орієнтації на контрагента і вид дії в конфлікті, що визначає спосіб його погашення. Взаємозв'язки між цими абстракціями, що характеризують виникнення, ескалацію й умови можливого врегулювання конфлікту як основи соціальної зміни на різних рівнях, устанавлюються з позиції основних положень і концепцій у галузі дослідження фрустраційних (З. Фрейд, К. Левін), мікро- і макрорівневих (Г. Зіммель, Р. Парк) і семантичних процесів.

Сформована Дж. Бернард тримодельна теоретична конструкція дозволяє певним способом узагальнити весь відомий фактичний матеріал щодо розвитку конфлікту як елементу соціальної реальності. У межах її теорії він систематизується тільки на основі класифікації соціальних конфліктів. Тобто тільки з позиції визначення конкретної форми конфлікту висувається гіпотеза щодо його найбільш всебічного опису в межах однієї з трьох моделей. Здобуваючи триаспектну – соціо-психолого-семантичну – інтерпретацію в межах цієї

теорії, конфлікт, проте, не отримує адекватної реконструкції своєї цілісності як соціального явища. Насамперед не обґрунтовується зв'язок між його різними формами прояву й умовами переходу від його одного виду до іншого. Розширення категоріально-поняттєвого апарату теорії конфлікту (в межах розвитку операціоналізму, властивого неопозитивізму, що визначає загальнофілософське тло проведення досліджень із проблем конфлікту) поняттями “конфлікт”, “внутрішньоіндивідуальна напруженість”, “несумісність цілей”, “порушення комунікації” та системою категорій, які інтерпретують ситуацію суспільного порядку – “згода”, “норми”, “цінності”, “планування”, “реформи”, не дозволяє скоординувати відносини між сформованими моделями й описати взаємозв'язки між ними за допомогою положень з якихось конкретних теорій, хоча б одного із трьох виділених підходів.

Теорія К. Фінка. З позиції розвитку ідеї Дж. Бернад щодо систематизації даних про конфлікт, накопичених у різних галузях соціально-гуманітарних знань, запропоновано варіант побудови загальної теорії конфлікту **К. Фінком** (*«Деякі концептуальні труднощі в теорії соціального конфлікту»*, 1968). Стратегія фінківського конструювання визначається трьома моментами. Перший з них пов'язаний з удосконаленням поняттєво-категоріального апарату теорії. Другий – з розробкою загальної схеми класифікації конфлікту, яка спроможна ліквідувати невизначеність щодо всієї сфери проявів соціального конфлікту. Організація концептуальної та емпіричної перевірки спроможності, існуючих моделей інтерпретувати ті чи інші якості та закономірності розвитку конфлікту, розглядається як третій момент у стратегії побудови загальної теорії конфлікту.

У контексті оцінки запропонованого варіанта теоретичного конструювання доводиться, що виділивши основні моменти в напрямку побудови сучасної загальної теорії конфлікту, К. Фінк не визначився щодо логіко-методологічних засад її формування. Крім того, в зазначеній пропозиції американського дослідника не розглядаються основні структурні елементи такої побудови; не пояснюється, конструктами якого рівня загальної теорії конфлікту повинні виступати конкретні теорії (моделі) соціальних зіткнень тощо. Відсутність чітких філософсько-

методологічних засад у теоретичних побудовах загальної теорії соціального конфлікту К. Фінка в цілому не знизилася привабливості його позиції для дослідників соціальних зіткнень. Систематичне звернення до основних ідей фінківської стратегії побудови загальної теорії конфлікту спостерігається в дослідженнях багатьох соціологів, філософів і політологів Заходу, чії публікації з проблем аналізу різних видів соціального протистояння почали регулярно з'являтися в науковій літературі з початку 1970-х років.

3. Дослідження конфлікту в контексті теорії ігор

Основи теорії ігор закладені американськими математиками *Дж. фон Нейманом і О. Моргенштерном* у 1944 р. *Ігрова теорія конфлікту* (праці *Д. Льюса і Г. Райффи* (1957), *Т. Шеллінга* (1957) розглядається як концептуальна система, що узагальнює дані про конфліктну поведінку в контексті розвитку положень теорії ігор і тверджень з економічної та соціально-психологічної теорій (щодо стратегічної взаємодії, раціональності соціальної дії, соціальної корисності взаємодії, соціально-психологічних основ гри і т.ін.). У процесі поєднання положень теорії ігор і тверджень з економічної та соціально-психологічної теорій дослідниками конструюються три взаємозалежні моделі основних форм гри – нормальної, розгорнутої та представленої характеристичною функцією. Основна мета моделювання – обґрунтувати взаємозв'язок між категоріальними групами, що найбільш всебічно інтерпретують усі відомі види соціальних зіткнень, – “характер конфлікту”, “структура конфлікту”, “розвиток конфлікту”. В основі їхнього теоретико-ігрового моделювання знаходяться такі поняття, як “гравці”, “інтереси”, “вибір”, “хід”, “партія”, “інформаційна множина”, “стратегія”, “результат”.

У процесі апробації своєї теоретико-ігрової конструкції як універсальної матриці дослідження всього різноманіття конфліктних ситуацій (від зіткнення між різними державами до салонної гри), які виступають предметом аналізу різних галузей знань (від економіки до соціології), американськими дослідниками висувається і підтверджується ідея про *необмежені можливості ігрових постановок питань, що виникають у всіх сферах людської діяльності*. З усієї сукупності

конструктивних ідей Д. Льюса та Г. Райффи *будь-яка конфліктна ситуація може розглядатися як гра*; найраціональніший підход до її дослідження – міждисциплінарний аналіз; кожний етап у розвитку конфліктної ситуації повинен і може бути описаний моделями певних класів ігор на основі використання положень із різних теорій індивідуальної та колективної поведінки; врегулювання конфлікту найадекватніше інтерпретується положеннями з окремих моделей трьох класів ігор.

Формування моделі механізму примирення для широкого класу конфліктів повинно здійснюватися в контексті розвитку певних ігрових моделей можливого розв'язання конфліктних ситуацій тощо. Подальшого розвитку в дослідженнях інших фахівців у сфері вивчення проблем конфлікту набувають тільки окремі з них, а найбільшого поширення – ідея про активне використання теоретико-ігрових моделей можливого розв'язання різних конфліктів. Останнє твердження поширюється не тільки на результати дослідницької діяльності **Т. Шеллінга** (Нобелівський лауреат з економіки) та **Т. Саати**, але й на розробки інших представників цього напрямку.

Спроби побудувати теорії конфлікту в контексті розвитку основних положень теорії ігор мали *наслідки*:

по-перше, появу нового варіанта інтерпретації цього елемента соціальної реальності через систему логіко-математичних понять, що дозволяє деякою мірою “виміряти” і “прорахувати” його структуру і динаміку;

по-друге, розширення меж поняття “конфлікт”, увівши в його зміст протистояння інтересів, які не мають соціального значення (у широкому розумінні слова), що відбуваються, наприклад, під час проведення салонних ігор;

по-третє, обґрунтування неможливості формування загальнотеоретичної конструкції зіткнення тільки із психолого-математичних позицій (реконструкція конфлікту як елемента соціальної реальності починається винятково з моменту його прояву, тобто за межами аналізу виявляється формування та розвиток передконфліктної ситуації: виникнення об'єктивної суперечливої ситуації; усвідомлення ситуації її учасниками як конфліктної; перетворення конфліктної ситуації на конфлікт);

по-четверте, обґрунтування меж застосування кількісних методів щодо аналізу конфліктних ситуацій;

по-п'яте, розробку певних теоретико-ігрових моделей управління та завершення зіткнення інтересів, що стали класичними методами можливого розв'язання конфліктних ситуацій, зорієнтованих на досягнення компромісного результату.

Через інтерпретацію дослідниками соціального конфлікту теорії ігор як основи побудови теорії прийняття оптимальних рішень із середини 1970-х рр., її починають розглядати як теоретичну систему, здатну *сформулювати основні закони управління конфліктом як соціальним процесом*. Проте сформована з іншою метою теорія ігор виявилася неспроможною виконати поставлене завдання. Побудовані на її положеннях теоретичні конструкції конфлікту *не змогли сформулювати закони, що регулюють розвиток соціального конфлікту в цілому, і розробити моделі поведінки його суб'єктів*, що важко формалізувати (через постійний пошук можливого варіанта розв'язання цієї проблеми в межах між математичною та психологічною інтерпретаціями різних форм індивідуальної поведінки), тобто з'ясувати первісні засади для управління їхньою динамікою. Життя виявилось набагато багатшим і складнішим, запропонованих математичних формул.

Теми рефератів:

1. Системний підхід до теорії конфлікту К. Боулдінга та його суперечності.
2. Модельне конструювання конфлікту Дж. Бернад і К. Фінком.
3. Теорія ігор та її застосування в дослідженні конфлікту.

Рекомендована література:

1. Льюс Р., Райфа Х. Игры и решения. – М., 1961.
2. Рапопорт А. Конфликт-консенсус как поле для «рефлексивной» политики. // Полис. – 1999. – №4.
3. Шеллинг Т. Стратегия конфликта // Социально-политический журнал. – 1998. – № 6. – С. 193 – 206.

ТЕМА 4. СИНТЕЗОВАНІ ТЕОРІЇ КОНФЛІКТУ

План:

1. “Інтегральна теорія конфлікту” Дж. Тьорнера та теорія соціальних рухів Е. Обершелла.
2. «Соціологія конфлікту» Р. Коллінза.
3. Теорії «конфлікту цивілізацій».

1. “Інтегральна теорія конфлікту” Дж. Тьорнера та теорія соціальних рухів Е. Обершелла

У 1970-х рр. американський учений *Джонатан Тьорнер* (1974) у контексті пошуку виходу із ситуації, що склалася у сфері соціального теоретизування, запропонував власну стратегію побудови сучасної соціальної теорії, сутність якої полягала у спробі відобразити основні положення різних мислителів однакової теоретичної орієнтації з метою їхнього *синтезу*. У своєму дослідженні (у разі побудови інтегральної теорії конфлікту) Дж. Тьорнер намагається *узгодити дарендорфівський (діалектичний) та козерівський (функціональний) підходи* до аналізу соціального зіткнення. При цьому відправна точка тут – аналіз і пошук засад для можливої конвергенції тих пунктів, у яких водночас сходяться й розходяться ці два різновиди теорії конфлікту.

Незважаючи на те, що ця спроба виявилася найбільш цілісною з відомих у системі соціально-гуманітарних знань, стратегія побудови інтегральних соціальних теорій (її конфліктологічного варіанта) Дж. Тьорнера не мала резонансних наукових обговорень соціальних дослідників і навіть, навпаки, певною мірою підвищила рівень вимог до змісту класичного теоретичного конструювання.

Унаслідок розвитку концептуальних систем Л. Козера, Р. Дарендорфа та Дж. Тьорнера цілою групою західних дослідників розширюються межі предмета теорії, формуються різні моделі, в яких відображені особливості виникнення та розвитку майже всіх основних характеристик конфлікту як елементу соціальної реальності. Але також відзначається, що в усіх варіантах (та їхніх модифікаціях) теорії конфлікту, сформованих у західній соціальній науці, відсутній структурний елемент, який відображає один із фундаментальних моментів його розвитку (виникнення) як соціального явища. Виходячи з

цього, найперспективнішим напрямком її подальшого вдосконалення вважається так звана “*реконструкція*” (в значенні, яке надає цьому терміну *Ю. Хабермас*), тобто із критичним переоглядом конструктів наявних концептуальних систем гіпотетико-дедуктивного типу та поєднанням їх на нових засадах.

З усієї сукупності конструктів, що складають структуру зазначених варіантів теорії конфлікту, як “будівельні блоки” (за термінологією Дж. Тьорнера) її нової версії розглядаються, насамперед, козерівські моделі гостроти, тривалості та наслідків розвитку конфлікту, дарендорфівські моделі перетворення прихованих інтересів на явні та квазігруп на групи інтересів, тьорнерівська модель причин виникнення соціальних зіткнень і модель формування соціальних рухів Е. Обершелла. У контексті теоретичних побудов різних дослідників ці структурні компоненти теорії вже використовуються під іншими назвами, але за змістом вони аналогічні зазначеним моделям *Л. Козера*, *Р. Дарендорфа*, *Дж. Тьорнера* й *Е. Обершелла*.

У теоретичних побудовах *Ентоні Обершелла* («*Соціальний конфлікт та громадський рух*», 1973; «*Теорії соціальних конфліктів*», 1978) найактивніше використовуються модельні положення щодо групової згуртованості та можливостей наслідків розвитку різних видів конфліктів для її підвищення. Тільки, на відміну від Л. Козера, як перемінна, що впливає на розвиток соціального конфлікту, розглядається не першоджерело формування певного рівня згуртованості, а явно пов’язаний з ним критерій – характер колективної дії.

2. «Соціологія конфлікту» Р. Коллінза

Теорія конфлікту *Рендала Коллінза* (*Collins R. Conflict Sociology: Toward an Explanatory Science. - N.Y., 1975; Collins R. Conflict Theory and the Advance of Macro-Historical Sociology. In G. Ritzer(ed.). Frontiers of Social Theory: The New Syntheses. - New York: Columbia University Press, 1990*) мала винятково узагальнюючий характер, оскільки *аналізувала суспільство в мікроорієнтованому напрямку*, порівняно з макротеорією конфлікту Р. Дарендорфа та іншими теоріями. Р. Коллінз наголошував, що конфлікт як предмет вивчення обрано на підставі, яка є, можливо, єдиним центральним процесом

соціального життя. Сам Р. Коллінз зазначав, що *його головним внеском у теорію конфлікту було додавання в ці макротеорії мікрорівня*. Особливо він намагався показати, що стратифікація й організація ґрунтуються на повсякденних взаємодіях.

Незважаючи на те, що вчений віддавав перевагу теорії особистісного рівня та малому масштабу, він усвідомлював, що «соціологія не може бути успішною лише на мікрорівні»; теорія конфлікту не може обійтися без соціетального рівня аналізу. Більшість теоретиків конфлікту вважали, що соціальні структури мають зовнішній примусовий характер щодо агента, а за Р. Коллінзом, соціальні структури невіддільні від конкретної людини, яка конструює їх, причому моделі взаємодіють, виявляючи свою сутність. Коллінз розглядав соціальні структури швидше, як такі моделі взаємодії, яким притаманний примусовий характер. Хоча більшість теоретиків конфлікту вважали, що агент зазнає тиску з боку зовнішніх сил, Р. Коллінз стверджував, що актор постійно створює та відтворює соціальну організацію. Він критикував марксистську теорію як «однофакторне пояснення багатфакторного світу».

Він *узяв за основу великомасштабні теорії Маркса і Вебера*, запевняючи, що вони «з певними модифікаціями, забезпечують фундамент конфліктної теорії стратифікації». *Домінуюча соціальна верства швидше спроможна створювати згуртовані соціальні групи, поєднані складними мережами комунікації, ніж підлегла соціальна верства*. Р. Коллінз стверджував, що К. Маркс також указував на різницю між соціальними прошарками в доступі до системи культури і контролю над нею. Тобто вищі соціальні класи спроможні розробляти чітко сформульовані символічні й ідеологічні системи, які вони часто нав'язують нижчим соціальним верствам, що мають менш розвинені системи символів, більшість із яких нав'язано їм тими, хто володіє владою. У М. Вебера важливим для Р. Коллінза є акцент на ролі держави як засобу контролю над способами насилля. Він перевів увагу з конфлікту в економічній сфері (з приводу засобів виробництва) до конфлікту у сфері держави. У соціальних відносинах існує ймовірність конфлікту, оскільки людина або багато людей взаємодіють, і до них може бути використаний «жорсткий примус».

Коллінз розробив *п'ять принципів аналізу конфлікту*, які можна застосувати до будь-якої сфери соціального життя.

По-перше, теорія конфлікту повинна вивчати швидше реальне життя, аніж абстрактні формулювання.

По-друге, конфліктна теорія стратифікації має вивчати вплив на взаємодію матеріальних умов.

По-третє, у ситуації нерівності, яка контролює ресурси, намагаються експлуатувати тих, яким не вистачає ресурсів. У процесі перші можуть виграти завдяки тим, кому ресурсів не вистачає.

По-четверте, теоретикові конфлікту необхідно досліджувати такі явища культури, як переконання та ідеали з позиції інтересів, ресурсів і влади. Очевидно, групи наділені ресурсами і владою, можуть нав'язати свою ідеологію всьому суспільству.

По-п'яте, соціолог повинен трактувати причини соціальних явищ, особливо численні фактори будь-якої форми соціальної поведінки.

Р. Коллінз вважає конфліктний підхід центральним у багатьох порівняльно-історичних дослідженнях. Загалом учений намагається проаналізувати теорію конфлікту в широкому діапазоні, стверджуючи, що вона – відкрита для висновків усіх теорій і здається спроможною враховувати всі рівні соціальної реальності. Р. Коллінз намагається відокремити вузькі теорії конфлікту і конфліктну теорію, яку *визначає як теорію про організацію суспільства людей і груп, і пояснює, чому структури мають такий вигляд, в якому вони існують, як і які види змін відбуваються*. Конфліктна теорія – узагальнюючий підхід до всієї галузі соціології. Отже, Р. Коллінз намагається поєднати багатоманітність синтезу, він розвиває конфліктну теорію в ціннісну концепцію.

3. Теорії «конфлікту цивілізацій»

Ці теорії представлені *О. Тоффлером, Ф. Фукуямою, С. Хантінгтоном* та ін. До них, зокрема, належить *хвильова теорія конфлікту А. Тоффлера*, як концептуальної системи, що узагальнює дані про так звану “суперборотьбу” (протистояння цивілізацій, сформованих Першою, Другою та Третьою хвилями соціально-демократичних перетворень) у контексті розвитку положень теорії хвиль.

Положення цієї теорії застосовуються **О. Тоффлером** щодо обґрунтування причинно-наслідкових зв'язків між поняттями “конфлікт”, “суперборотьба”, “Перша хвиля”, “Друга хвиля”, “Третя хвиля”, “цивілізація”, “масофікація”, “демасофікація”, які дозволяють не тільки по-новому інтерпретувати природу виникнення та структуру конфлікту, але й розширити можливості для дослідження сучасних соціальних систем із позиції результатів аналізу цього соціального явища. Тоффлерівська інтерпретація природи виникнення головного конфлікту в розвитку сучасних соціальних систем – зіткнення цивілізацій Другої та Третьої хвиль – перетворює це соціальне явище з конкретного виду взаємодії (боротьба за сфери впливу) на абстрактний процес (суперборотьбу – між індустріальним і постіндустріальним суспільством), який водночас визначає та вміщує всі відомі види протистоянь і напруженостей (від внутрішньоособистісних до міжнародних).

Реконструкція такої трансформації здійснюється за допомогою розвитку сукупності взаємозалежних понять (моделей) – “моделі цивілізації Першої хвилі”, “моделі цивілізації Другої хвилі” та “моделі цивілізації Третьої хвилі”, що виступають наслідками хвильової теорії еволюції соціальних систем. У процесі побудови теоретичної конструкції суперборотьби зміст цих моделей уточнюється, і вони разом з іншими твердженнями теорії хвильового розвитку соціальних систем дозволяють сформулювати низку положень, що відбивають генезис і динаміку цієї форми соціального зіткнення. До них, насамперед, належать тези: щодо існування протиріч між цивілізаціями; взаємозв'язку, який існує між протиріччями, що спостерігаються між цивілізаціями, формуванням цивілізаційної самосвідомості та виникненням суперборотьби; щодо зростання частоти виникнення, інтенсивності прояву і рівня застосування насильства конфлікту між групами, що належать до різних цивілізацій; а також щодо зниження значень аналогічних перемінних соціальних зіткнень для конфліктів, що спостерігаються всередині однієї цивілізації. *Запропонований О. Тоффлером варіант хвильової теорії конфлікту тільки умовно можна віднести до загальних теоретичних побудов із центральним поняттям “конфлікт” (“мегаконфлікт”).* Теоретична схема дослідження протистояння хвиль змін – не

простий конструктивний аналог (ідеальний зразок) для аналізу інших видів соціальних зіткнень, оскільки суперборотьба в контексті тоффлерівських міркувань не пов'язана з якоюсь визначеною фундаментальною сферою соціальної дійсності, з інфраструктурою суспільства або з його економічною діяльністю. Суперборотьба виникає та розвивається в усьому життєвому просторі (за термінологією К. Левіна) соціуму.

Теми рефератів:

1. Теоретичні пошуки Дж. Тьорнера в галузі конфліктології.
2. Р. Коллінз – сучасний соціологічний теоретик.
3. Концепція «зіткнення цивілізацій» С. Хантінгтона.

Рекомендована література:

1. Коллінз Р. Теорія конфлікту в сучасній макроісторичній соціології // Філософська і соціологічна думка. – 1993. – № 6.
2. Обершелл Э. Теория социального конфликта // Общественные науки за рубежом: Реферативный журнал. Серия “Философия и социология”. – 1979. – №4. – С. 150 – 152.
3. Тоффлер Э. Третья волна: Пер. с англ. – М., 1999. – 261 с.
4. Тэрнер Дж. Социальная идентичность, самокатегоризация и группа // Иностранная психология. – 1994. – Т. 2. – №2. – С. 8–17.
5. Тэрнер Дж. Структура социологической теории: Пер. с англ. – М.: Прогресс, 1985. – 386 с.
6. Фукуяма Ф. Конец истории ? // Вопросы философии. – 1990. – № 3.
7. Фукуяма Ф. Конец истории и последний человек: Пер. с англ.– М., 2005. – 588 с.
8. Хантингтон С. Столкновение цивилизаций? // Полис. – 1994. – № 1.
9. Хантингтон С. Столкновение цивилизаций: Пер. с англ. – М., 2006. – 571 с.

ТЕМА 5. ТЕОРІЇ ДІАГНОСТИКИ ТА РЕГУЛЮВАННЯ СОЦІАЛЬНИХ КОНФЛІКТІВ

План:

1. «Чиста конфліктна модель» Дж. Рекса.
2. Теорія структурних конфліктів і структурного насилля Й. Гальтунга.
3. Аналітична модель конфлікту Л. Крісберга.
4. Теорія «розв'язання конфліктів на основі людських потреб» Д. Бертона.
5. Математизовані теорії міжнародного конфлікту К. Райта і Р. Арона.
6. Теорії конфлікту в контексті стратифікації та організації (Ч. Мілс, Т. Боттомор, Л. Понді, У. Мастенбрук).

1. «Чиста конфліктна модель» Дж. Рекса

Термін «теорія конфлікту» як систематична альтернатива «теорії порядку» Т. Парсонса з'явився вперше в 1956 р. у вже згаданій роботі Л. Козера «Функції соціального конфлікту». Трохи пізніше цей термін знову використав Р. Дарендорф у праці «Класи і класовий конфлікт в індустріальному суспільстві». Однак справжнє народження теорії конфлікту як концептуально незалежної моделі стало в 1961 р., коли в Лондоні вийшла книга *Джона Рекса* «Ключові проблеми соціологічної теорії» (у 1981 р. – „Соціальний конфлікт”). Англійський соціолог південноафриканського походження Джон Рекс (народ. 1925 р.) зробив спробу створити «чисту» теоретичну модель конфлікту.

Він стверджує, що Т. Парсонс часто розуміє під системою просто інституціоналізовані ціннісні зразки, нормативні аспекти інтеграції, приділяючи мало уваги обговоренню питань влади та неінтегративних аспектів розподілу ресурсів. За Т. Парсонсом, уважає Дж. Рекс, індивіди можуть досягати суспільних «культурних зразків», продукувати «суспільні ідеї» навіть тоді, коли їхні дії не взаємопов'язані. Відмежовуючи культуру від норм і рольових відносин і розглядаючи лише останні в якості основи погодження діяльності індивідів, Т. Парсонс виділяє три аспекти культурного життя: когнітивний, експресивний і моральний, реально віддаючи перевагу лише третьому. Дж. Рекс запевняє, що все це призводить до того, що соціальна система виявляється в Т. Парсонса самоцінною. На думку Дж. Рекса, це

проявляється в запровадженні поняття «функціонально необхідних умов», спрямованих на досягнення динамічної рівноваги «система — середовище».

Дж. Рекс намагається довести односторонність теорії Т. Парсонса і побудувати власну модель, концептуалізуючи іншу, протилежну сторону суспільного життя, в якій дія — інструментальна, порядок — насильницький, взаємодії — конфліктні. Для Дж. Рекса відсутність повної інтеграції — це не «безлад», а відображення того, що суспільство поділене на дві чи більше групи з конфліктними прагненнями. Усяка соціальна система стикається, за Дж. Рексом, із фактом *обмеженості ресурсів*, і тому повинна мати механізми їх розподілу: економічний розподіл, який визначає відповідні можливості різних частин соціальної системи; владні відношення, які розподіляють вплив так, щоб попередити будь-яке порушення системи економічного розподілу; цінності, які захищають легітимність розподілу влади; і, насамкінець, релігійні вірування та ритуали, які виступають продуктом суворого дотримання ціннісних настанов. *Інтеграція, у такий спосіб, стає результатом розподільчих процесів*. Ціннісна єдність перестає бути достатньою для попередження конфлікту між особистостями. Виникає необхідність у погодженні та інших рольових експектацій. Але навіть у такому випадку вірогідність конфлікту зберігається, наприклад, через нерівність засобів і нагород, які пропонує дане суспільство.

Такий погляд цілком природно приводить Дж. Рекса до висновку про те, що *соціальний порядок — свідомий результат захисту власної влади окремої групи, яка встановила контроль над розподілом*. А оскільки інтеграція — не більш ніж побічний продукт ціннісно-нормативної сфери, то норми необхідні лише для підтримання внутрішньої інтеграції груп, які борються за контроль над розподілом. У цьому випадку будь-яка зміна детермінована становищем різних груп щодо влади.

Аналіз соціальних змін Дж. Рекс розпочинає з опису «ситуації правлячого класу» — такого стану соціальної системи, при якому домінуюча група поширює загальний контроль над основними суспільними інститутами. Це дає Дж. Рексу змогу оголосити прояв невдоволення пригнічених груп найраціональнішим способом їх поведінки, який веде ці групи до відкритого

спротиву «правлячому класу». Наслідком цього стає визнання за соціальною системою тенденції до постійних прогресивних змін.

Для Д. Рекса конфлікт займає центральне місце в житті "кожного суспільства, а порядок лише носить риси «перемир'я», як наслідок перемоги однієї зі сторін. Конструюючи «чисту конфліктну модель», він відділяє процес поширення можливостей від можливостей, надаючи першому пріоритетний характер. Дж. Рекс заперечує існування цілісної культури суспільства як основи неформального соціального контролю, описуючи соціальні зміни як продукт серії владних конфліктів між окремими групами, над якими немає ані диференційованих соціальних інститутів, ані духовно-ціннісних систем, які здійснюють контроль.

Обґрунтовуючи однобічність парсонівського підходу, Дж. Рекс стає перед дилемою: створити інтегральну концепцію або абсолютизувати процес розподілу. Він обирає другий шлях. Згідно з його припущенням, будь-яка соціальна дія в контексті сучасного суспільства раціональна в тому сенсі, що вона володіє усвідомленою метою і є вибором найефективнішого засобу. Три розглянуті Д. Рексом базові соціальні ситуації — конфлікт, перемир'я, революція — визнаються процесами взаємодії раціонального типу. Суспільство, за Дж. Рексом, складається з конкретних груп і конкретних дій «реальних індивідів, які діють незалежним шляхом». Важчим виявляється для нього пояснити існування соціального порядку. Як зазначалося, стабільність у Дж. Рекса – наслідок безперервного конфлікту і супровідного цьому конфлікту придушення невдоволення нижчих верств вищими.

Намагаючися створити логічно чітку теорію, яка б концептуалізувала конфлікт як сутність соціального світу, Дж. Рекс зводить нанівець значимість нормативно-ціннісних аспектів життя суспільства, зображуючи людську діяльність як раціонально-прагматичний акт. Однак, описуючи конкретні соціальні процеси: революцію, перемир'я і т. д., він змушений вказати на «ідеальні» фактори, що вносить невідповідність у загальні теоретичні побудови, яке призводить до протиріччя, яке не можна вирішити в рамках теорії, яка абсолютизує розподіл.

2. Теорія структурних конфліктів і структурного насилля

Й. Гальтунга

Із поглядом вирішення практичних потреб зменшення рівня насильства в конфліктах різного рівня складності, створено спеціальний напрямок, що має назву «*Peace studies*». Основні проблеми, що тут розглядаються, — це вивчення причин виникнення конфлікту, пошук шляхів ненасильницького врегулювання конфлікту й умов, що сприяли б збереженню миру. Виникнення цього напрямку пов'язане з діяльністю норвезького вченого **Йогана Гальтунга** (Johan Haltung, нар. 1930) та виданням «*Jornal of Peace Research*». Серед найвідоміших публікацій Й. Гальтунга в цьому виданні можна назвати «*A Structural Theory of Agression*» (1964). «*Violence, peace and peace research*» (1969).

Він показав, що відповідні соціальні структури можуть переслідувати за відношенням, як окремих індивідів, так і цілі соціальні групи, не лише інтегративні, але й насильницькі завдання, провокуючи цим соціальні протиборства. Конфліктам такого роду він дає назву *структурних*, а їхні причини позначає поняттям *структурного насилля*. Отже, пошук відповіді на питання, як можна ідентифікувати й погашувати структурні конфлікти, він пов'язує з дослідженням феномена структурного насилля.

Учений звернув особливу увагу на те, що структурне насилля впливає опосередковано, через соціальні структури. Воно, як правило, залишається невидимим і може не усвідомлюватися тими індивідами або соціальними групами, які підлягають його впливу. При цьому, на відміну від прямого насилля, яке мінливе й динамічне, оскільки формується під впливом інтересів і емоцій індивідів, структурне насилля статичне й стабільне, тому що структури звичайно мають сталий характер і навіть у період трансформації, як правило, не піддаються швидким змінам.

Й. Гальтунг характеризує *структурне насилля* такими рисами:

1. Структурне насилля – природний феномен, тому що між соціальними групами існують певні відмінності, передусім у позиціях влади, які відображаються в структурі соціальної взаємодії.

2. Під структурним насиллям розуміється соціальна несправедливість у значенні нерівного розподілу ресурсів і нерівних життєвих шансів.

3. Структурне насилля, як правило, – наслідок недолугих політичних рішень.

Так, ядро насильницької структури – передусім нерівний обмін, у результаті якого відповідні вищестоящі особи або соціальні групи отримують значно більше благ і можливостей, ніж інші, нижчестоящі.

На основі всіх цих роздумів, Й. Гальтунг приходять до висновку, що *найефективніший спосіб погашення структурних конфліктів – така трансформація соціальної структури, яка нейтралізує її насильницькі складові.*

Подібну проблематику конфлікту розглядав у теорії «колективних насильницьких дій» **Чарльз Тіллі** («Від мобілізації до революції», 1978).

3. Аналітична модель конфлікту Л. Крісберга

Доволі евристична аналітична модель соціального конфлікту **Льюїса Крісберга** («*Sociology of Social Conflict*», 1973; «*Social conflicts*», 1982), що являє собою систему структурно-динамічних показників, які можуть слугувати концептуально-методичними засадами для підготовки й проведення моніторингу найрізноманітніших соціальних конфліктів.

Основна ідея концепції Л. Крісберга полягає в тому, що всі конфлікти мають деякі загальні структурні та динамічні параметри. Сутність своєї концепції він формулює так:

- Конфлікт являє собою раціональну діяльність у тому сенсі, що конфліктуючі сторони оформляють свої інтереси у вигляді певних цілей, обирають шляхи їх досягнення та ін. При цьому необхідно врахувати і можливі ірраціональні змінні.

- Виникнення, розвиток і завершення конфлікту визначається передусім взаємодією, конфліктуючих сторін. У зв'язку з цим раціональні дії кожного конкретного учасника можуть у висновку призвести до непередбачених результатів.

- Взаємодія, конфліктуючих сторін, відбувається в певному соціальному середовищі з відповідними йому цінностями, процедурами регулювання конфліктних відношень.

- Соціальні конфлікти, як правило, розвиваються в достатньо складній системі взаємодій, де поряд із ними існують співробітництво і партнерство.

Розвиток конфлікту Л. Крісберг уявляє як процес, який визначається рядом структурних і динамічних показників. При цьому такі параметри не тільки впливають на протікання конфлікту, але й самі змінюються в процесі його розвитку. Цим у запропонованій ним теоретичній моделі соціального конфлікту, ще виразніше й усвідомленіше, ніж в інших конфліктологічних концепціях, їй передуючих, *проступає тісний зв'язок між запропонованими методологічними і загальнотеоретичними підходами та їх кінцевою метою – забезпеченням їх емпіричної значимості, надійності та технологічної ефективності.*

Л. Крісберг виділяє такі основні структурні параметри конфлікту:

- характеристики суб'єктів – учасників конфлікту;
- стан відношень між ними;
- природу спірного питання;
- вплив соціального середовища.

Повний цикл *динаміки конфлікту*, за Крісбергом, складається з п'яти стадій:

- *об'єктивні протиріччя*, які складають основу конфлікту між втягнутими в нього суб'єктами;
- усвідомлення цими суб'єктами своїх інтересів і цілей як несумісних, протилежних (виникнення *конфліктної ситуації*);
- стадія прямої конфліктної взаємодії суб'єктів (яка містить *ескалацію та деескалацію конфлікту*);
- *завершення конфлікту* та його наслідки.

Л. Крісберг підкреслює, що навіть усвідомлення суб'єктами несумісності їх інтересів і цілей, не завжди призводить до переростання, виникаючої на цій основі конфліктної ситуації у відкритий конфлікт. Це залежить від багатьох факторів, у тому числі від характеристик сторін, відносин між ними, значимості спірного питання, впливу соціального середовища.

Перевага концепції Л. Крісберга полягає в тому, що в ній уперше розглядається проблема взаємозв'язку стадій конфлікту, у тому числі вплив наступних етапів на попередні, який стає

можливим на основі пропозицій, інтуїції або через зворотний зв'язок.

У цілому концепція Л. Крісберга надає адекватний понятійний апарат не лише для концептуального осмислення природи, структури й динаміки феномена соціального конфлікту, але й для його емпіричного вивчення на основі створення відповідного інструментарію, який забезпечує проведення конкретних конфліктологічних досліджень за допомогою операціоналізації розробленого ним поняттєвого апарату. Цим йому вдалося створити ефективну соціологічну модель для виявлення реальної мотивації та динаміки конфліктної поведінки, необхідну для адекватної діагностики кожного конкретного випадку виникнення та розгортання різноманітних соціальних конфліктів.

4. Теорія «розв'язання конфліктів на основі людських потреб» Д. Бертон

Джон Бертон (нар. 1915 р.) у колишньому дипломат, а в подальшому – політик і Голова Центру аналізу і розв'язання конфліктів при Національному інституті миру Університету Джорджа Мейсона. У 1995 р. сенатор Дж. Хелмс і член палати представників Конгресу США Д. Бертон внесли на розгляд Конгресу законопроект «Про свободу Куби і демократичної солідарності» (так зв. білл Хелмса – Бертон), який пропонував посилення економічного ембарго і санкції щодо іноземних компаній, які вступають у торгово-економічні відношення з Кубою. Прийняття цього закону Конгресом у березні 1996 р. змусило США розірвати відносини з рядом важливих торгових партнерів, які зайняли сторону Куби.

На сучасному етапі цілі та завдання використання теоретичного моделювання соціальних напруженостей і конфліктів для їх ефективного емпіричного моніторингу й менеджменту стають все більше зорієтованими на виявлення способів і засобів як попередження деструктивних, насильницьких форм їх розгортання, так і принципового розв'язання тих соціальних проблем і протиріч, які викликають їх появу. Найпомітніше просування в цьому напрямку відбулося в рамках загальної теорії попередження та погашення соціальних конфліктів Д. Бертон та його послідовників. Він

дійшов висновку, що основне завдання конфліктології на сучасному етапі полягає у *створенні «техніки» розв'язання конфліктів усіх типів.*

Серед праць Д. Бертона можна виділити такі: «Peace Theory. Preconditions of Disarmament» (1962), «Conflict and Communication: The Use of Controlled Communication in International relations» (1969), «Generic theory: The basis of conflict resolution» (з D. Sandole) (1986), «Conflict: Human Needs Theory» (1990), «Conflict: Resolution and Provention» (1990), «Conflict: Practices in Management, Settlement and Resolution» (з F. Dukes) (1990).

Теорія Д. Бертона розглядає в якості логічної основи аналізу будь-яких людських відносин універсальні *людські потреби*, а людські особистості та складені з них соціальні групи і спільноти – як активних суб'єктів, які контролюють соціальне середовище у зв'язку з необхідністю задоволення цих потреб. Згідно з Д. Бертоном, теорія людських потреб дозволяє побачити глибші підвалини конфліктних ситуацій – ущемлені базові потреби. Він розуміє *соціальний конфлікт*, як *наслідок обмежування (або неадекватного задоволення) усієї тієї сукупності людських потреб (або їх частини), які і мотивують дії реальних особистостей або їх груп і спільнот як активних суб'єктів соціальних процесів.* У контексті проблеми погашення конфліктів він визначає ряд базових потреб: у безпеці, ідентичності, визнанні, свободі і т.ін., які властиві як окремому індивіду, так і соціальним групам, цілим суспільствам і державам. Д. Бертон підкреслював, що з цього погляду, "будь-яке розділення національного та інтернаціонального стає штучним. І внутрішні, і зовнішні конфлікти мають загальні джерела, які кореняться в структурних умовах і проявляються у фрустрованих цілях різних соціальних груп". Прагнення до задоволення базових потреб неможливо усунути, його можна лише тимчасово придушити з перспективою майбутніх деструктивних проявів або знищити разом з їх носіями – соціальними суб'єктами.

Вказані положення Д. Бертона формулює передусім щодо так званих "глибоко вкорінених конфліктів", які зумовлені посяганням на будь-яку базову потребу або запереченням тої чи іншої невід'ємної цінності. Такі конфлікти вимагають

застосування аналітичного проблемно-зорієнтованого методу, суть якого полягає в чіткому визначенні проблеми на основі глибинного аналізу фрустрованих потреб і відповідних змін у соціальній структурі, які необхідні для їх задоволення.

Отже, загальна теорія погашення конфліктів зорієнтовує дослідника передусім на старанному аналізі базових потреб різних соціальних груп і ступеня їх задоволення, існуючими соціальними нормами та інститутами. Головний акцент повинен бути зроблений при цьому на аналізі джерел виникнення конфліктів і на їх усуненні, а не на стримуванні або частковому урегулюванні конфліктів без відповідних структурних змін системи суспільних взаємодій.

Загалом можна стверджувати, що теорія Д. Бертона склала логічне доповнення до конфліктологічних концепцій, які походили із суперечливих інтересів і цінностей та отримали розвиток у попередні десятиліття. Її особлива значимість полягає в тому, що вона дозволяє перейти до створення поліваріантних моделей дослідження та погашення конфліктів, які придатні на всіх рівнях соціальної взаємодії в силу універсальної природи людських потреб.

5. Математизовані теорії міжнародного конфлікту К. Райта і Р. Арона

Ці теорії представлені роботами **К. Райта** (1965) і **Р. Арона** (1966). У них розглядаються результати теоретичних досліджень проблем міжнародного протиборства. Запропоновані ученими варіанти *теорії міжнародного конфлікту* досліджуються як концептуальні системи, що впорядковують емпіричний матеріал, який характеризує природу та динаміку конфліктів у сфері міжнародних відносин за допомогою *засобів факторного аналізу* в контексті обґрунтування міжнародного протистояння як головного так званого “фундаментального” конфлікту суспільного розвитку. Тобто, за визначенням французького дослідника **А. Турена**, конфлікту, що безпосередньо пов’язаний з особливою сферою в життєдіяльності суспільства (“метасоціальною сферою”, за термінологією А. Турена), яка домінує над усіма іншими його підсистемами й у цілому управляє ними.

Для процесу побудови зазначених варіантів теорії конфлікту К. Райтом і Р. Ароном у середині 60–70-х рр. ХХ ст. *характерні*: по-перше, прагнення авторів (у контексті використання понять “конкуренція”, “конфлікт”, “міжнародний конфлікт”, “війна”, “мир”, “цивілізація” і основних положень різних теорій) побудувати цілісні концепції цього виду соціальних колізій; по-друге, прагнення узагальнити наявний емпіричний матеріал із проблем соціального конфлікту у двох ракурсах – мирному і військовому, за допомогою якісних методів аналізу (таксономії) та методів математичного і статистичного аналізу; по-третє, активне звертання дослідників до праць у сфері математичного аналізу з позиції критичного переосмислення традиційних теоретико-ігрових моделей і соціальної психології (особливо під час обґрунтування можливих варіантів стратегій поведінки суб'єктів зіткнення й оцінки їхнього балансу сил); по-четверте, розгляд теоретичної конструкції міжнародного конфлікту як одного з можливих варіантів моделі механізму соціальних змін у конкретному сучасному соціумі та розвитку цивілізації в цілому.

Звернення дослідників соціального зіткнення до математичних засобів аналізу в 60–70-х роках ХХ ст., безумовно, підвищило прогностичний потенціал їхніх теоретичних конструкцій і сформувало реальні основи для побудови загальної теорії конфлікту. Математичне моделювання в контексті реалізації принципу сходження від абстрактного і загального до конкретного здатне, на думку групи західних і вітчизняних дослідників (серед них К. Боулдінг, Т. Шеллінг, Д. Прюїтт, Д. Конторов, А. Зайцев), створити універсальну матрицю для опису і пояснення будь-якого виду зіткнення з ноосфери, біосфери, екосфери, техносфери.

Вивчення *міжнародних конфліктів* представлено також працями таких авторів, як *Д.Догерті, М.Каплан, П.Кеннеді, Г.Кіссінджер, Г.Морінтад, Р.Пфальцграф, К.Уолтц, С.Хантінгтон*.

6. Теорії конфлікту в контексті стратифікації та організації (Ч. Мілс, Т. Боттомор, Л. Понді, У. Мастенбрук)

Ці теорії *досліджують конкретні види соціальних зіткнень*. Головним чинником їх виникнення належить уважати певні історичні моменти, що привели до ідейно-теоретичних зрушень

у науковому тлі, на якому здійснюються дослідження проблем конфлікту. За таких обставин, як загострення політичної ситуації між капіталістичною та соціалістичною світовими системами, крах світової колоніальної системи та поширення національно-визвольних рухів, розвиток духовної кризи та культурного релятивізму, постійне існування проблем легітимності влади поза її структур і розподілу владних повноважень усередині них тощо, в різних галузях знань *поширюються дослідження проблем не соціального конфлікту в цілому, а його конкретних видів.*

За методологічну основу дослідження *політичного, расово-етнічного, організаційного, міжособистісного та інших конкретних видів соціального конфлікту* беруть положення з різних підходів і теорій – від ідей натуралістичних шкіл до математичного моделювання в межах системного аналізу. Цей вибір зумовлено орієнтацією дослідників водночас на два провідних напрямки у сфері соціального пізнання – неопозитивізм і екзистенціалізм.

Як найтипівіші приклади, що відображають особливості прагнення філософів, соціологів, політологів і психологів до побудови теоретичних конструкцій *конкретних видів зіткнень* в історії розвитку західної теорії соціального конфлікту, розглядаються дослідження в сферах *політичного конфлікту* (**Ч. Міллса** (1956), **Т. Боттомора**) і варіанти аналізу *конфлікту в організаціях* (**Л. Понді** (1967), **У. Мастенбрука** (1991)). У цих дослідженнях простежується спроба побудови теоретичних конструкцій соціального зіткнення (політичного, організаційного), що претендує на роль моделей вищезгаданих так званих “фундаментальних конфліктів”.

“*Елітарна теорія конфлікту*” **Ч. Міллса** (**Т. Боттомора**) – це концептуальна система, що узагальнює емпіричні дані про соціальну структуру та її динаміку в контексті розвитку положень концепції пануючої еліти. **Ч.Р. Міллс** у відомій праці „Правляча еліта” (1959) розвінчував консервативну атмосферу американського способу життя.

“*Теорія конфлікту в організації*” **Л. Понді** (**У. Мастенбрука**) – це концептуальна система, що узагальнює емпіричні дані про конфлікт в організації в контексті інтерпретації механізму його регулювання (на підставі тверджень теорії мережних

організацій) як визначального механізму соціальних змін у всьому суспільстві.

Теми рефератів:

1. Причини конфліктів у теоріях Й. Гальтунга та Д. Бертона.
2. Д. Бертон як політик, дипломат і науковець.
3. Міжнародні конфлікти: теорія дослідження та практика вирішення.
4. Методики розв'язання організаційних конфліктів.

Рекомендована література:

1. Боттомор Т.Б. Социологическая теория и изучение социального конфликта // *Общественные науки за рубежом: РЖ. Сер. Философия и социология.* - 1973. - № 1.
2. Брукан С. Плюрализм и социальные конфликты. - М., 1990.
3. Грейсон Д., Одели К. Американский менеджмент на пороге XXI века. - М., 1991.
4. Крисберг Л. Мирозидание, миросохранение и разрешение конфликтов // *Социологические исследования.* - 1990. - № 11. - С. 28 - 32.
5. Манхейм К. Человек и общество в эпоху преобразования / *Диагноз нашего времени.* - М., 1994.
6. Мастенбрук В. Управление конфликтами и развитие организации. - М., 1996.
7. Степанов Е.И. Методологические ориентиры экспертизы и регулирования социальных конфликтов // *Социальные конфликты. Экспертиза, прогнозирование, технологии разрешения.* - Вып. 6. - М., 1994.
8. Чумиков А. Управление конфликтами. - М.: Интерлигал, 1995.

ТЕМА 6. ТЕОРІЇ КОНФЛІКТУ У ПСИХОЛОГІЇ ТА ПОЛІТОЛОГІЇ

План:

1. Психологічні теорії конфлікту
2. Політологічні теорії конфлікту

1. Психологічні теорії конфлікту

Ці теорії мають кілька підходів, основні серед яких такі: *психодинамічні, ситуаційні та когнітивні*

Психодинамічні підходи трактують конфлікт як *результат внутрішніх структур і тенденцій психіки* внаслідок законів її власного існування. Особистість розглядають як "динамічну конфігурацію процесів, що перебувають у нескінченному конфлікті". Головну традицію інтерпретації конфлікту в цьому напрямі заклав **Зігмунд Фрейд**. Конфлікти, згідно з таким підходом, – це частина внутрішнього життя індивіда; їхнє виникнення природно впливає на розвиток особистості. Тому цілком зрозуміло, що з усіх різновидів конфлікту первинний для психоаналізу – *внутрішній*, або, іншими словами, "психічний конфлікт", який є постійним елементом духовного життя людини, якому властиве безперервне зіткнення потреб, бажань, психічних систем і сфер особистості. Керуючися принципом задоволення, людина внаслідок зовнішніх обмежень – моральних і соціальних норм – змушена часто відмовлятися від задоволення своїх бажань. Це зумовлює виникнення психічного конфлікту, який необхідно погасити, інакше відбувається руйнування особистості.

Роль конфліктної феноменології у психічному житті людини визначається тим, що, згідно з Фрейдом, конфлікт між Еросом, принципом задоволення, і нав'язаним цивілізацією принципом реальності – непримиренний. Щоб вижити, Ерос має бути керованим, цивілізованим і витісненим, але "витіснений потяг ніколи не перестане прагнути повного задоволення, яке полягає в повторенні вперше пережитого задоволення; усі заміщення, реактивні утворення та сублімація недостатні, щоб зупинити його стримане напруження...". У міру того, як зростає необхідність соціалізації індивіда й цивілізоване життя вимагає дедалі більшої дисципліни, ситуація погіршується.

Послідовники Фрейда, на противагу класичному психоаналізу, наголошують на можливості існування гармонії в системі "людина – суспільство". Зокрема, *Альфред Адлер* зміст конфлікту особистості з мікросередовищем бачив у спробах індивіда звільнитися від почуття неповноцінності та домінування одних над іншими. Він пояснює "проблемність" у взаємодії особистості та суспільства "невротичним стилем життя", як наслідок важкого дитинства, для якого характерні егоцентризм, відсутність співпраці, нереалістичність. Такий стиль життя супроводжується постійним відчуттям загрози власній самооцінці, невпевненості в собі, що спричинює проблеми в стосунках з оточенням.

Проблему внутрішніх конфліктів вивчала також *К. Хорні*, яка розмежувала поняття нормального та невротичного конфлікту. Нормальний конфлікт зумовлює вибір між різними можливостями, позиціями, переконаннями і т. ін., здійснюючи який, людина цим погашує конфлікт. Невротичний конфлікт завжди несвідомий: внутрішні протиріччя поглинають людину, не залишають їй вибору, роблять її безпомічною та призводять до неврозу. Основною причиною конфліктів між індивідом та його оточенням вона вважала нестачу доброзичливості з боку близьких людей, у першу чергу батьків.

На думку *Еріха Фромма*, конфлікти виникають через неможливість реалізувати в суспільстві особистісні прагнення та потреби.

Принципово інша позиція, на відміну від песимістичного уявлення про конфліктну сутність людського існування, в концепції *Е. Еріксона*. Автор висуває ідею, що "кожна особистісна та соціальна криза – своєрідний виклик, який приводить індивіда до особистісного росту та подолання життєвих перешкод", а знання того, як людина долає життєві труднощі, формує "єдиний ключ до розуміння її життя". За теорією Еріксона, конфлікти відіграють важливу роль, але вони означають не загрозу катастрофи, а поворотний пункт, певне онтогенетичне джерело як сили, так і недостатньої адаптації. Криза, згідно з Еріксоном, містить і позитивний, і негативний компоненти і питання не в уникненні конфліктів, а в адекватному, конструктивному вирішенні криз. Отже, тема конфлікту набуває нового трактування. Конфліктні ситуації

розглядають як такі, що містять позитивний заряд і важливі для розвитку.

Американський психолог **Е. Берн** на основі синтезу психоаналізу та інтеракціонізму (Г. Міда) створив теорію трансактного аналізу. Згідно з нею, структура особистості поєднує в собі три компоненти-стани: «дитина» (джерело спонтанних емоцій, прагнень і переживань), «батько» (потяг до стереотипів, повчання) та «дорослий» (раціональне і ситуативне ставлення до життя). У процесі взаємодії людей здійснюється трансакція. Якщо трансакції не пересікаються, спостерігаються безконфліктні стосунки. Якщо пересікаються, то процес спілкування порушується та вірогідний конфлікт.

Ситуаційні підходи стали опозиційними до розуміння конфліктів як внутрішньопсихічного феномена. Вони *перенесли акцент у вивченні конфліктів на зовнішні детермінанти їхнього виникнення*. Цей напрям представляє насамперед *біхевіористська традиція*. Центральним предметом уваги стала поведінка людини, яку можна об'єктивно описати. Основний методичний принцип вивчення поведінки передбачав пошук зв'язків між діями ("стимулами") та відповідною поведінковою реакцією людини. Головна схема біхевіоризму "стимул-реакція", яку іноді трансформують у варіант "фрустрація-агресія", щодо конфліктів звучить як "ситуація-конфліктна поведінка". Отже, якщо йдеться про конфліктну поведінку, то джерела її виникнення можна знайти передусім за допомогою аналізу ситуації. Тобто конфлікт розглядають як ситуативне явище.

Порівняно з психоаналітичною традицією, біхевіоризм запропонував принципово новий погляд на конфлікти. Соціально-психологічні конфлікти в межах *концепції фрустраційної детермінації агресії* (**Дж. Доллард, Н. Міллер, Л. Берковіц**) розглядають насамперед як особливу форму агресивної відповіді на ситуацію фрустрації. Відповідно до *теорії соціального навчання* (**А. Бандура, А. Реан**), стійка тенденція особистості до конфліктного реагування – наслідок закріплення відповідних моделей у її поведінковому репертуарі.

Найбільший внесок у вивчення ситуаційної детермінації конфлікту зробили представники *теоретико-ігрового підходу* **М. Дойч і М. Шериф**, в експериментальних працях яких конфлікт описано як *наслідок об'єктивного зіткнення інтересів*

сторін. На думку *М. Дойча*, міжособистісний конфлікт – форма відповіді людей на конкретну ситуацію, в якій імовірність або ступінь досягнення цілі однією особою негативно корелюють з імовірністю або ступенем її досягнення іншими. Результати досліджень стали основою концепції "кооперації–конкуренції" та "закону соціальних стосунків", які підкреслюють важливість людських стосунків, що визначають ту чи іншу поведінку людини в ситуації конфлікту.

Представники *когнітивного підходу* розкритикували таку однозначну прямолінійну залежність конфліктної поведінки суто від зовнішніх факторів. Суть основної критики традиційного вивчення кооперації та конкуренції така: "Не самі собою кооперація та конкуренція зумовлюють певні поведінкові реакції, а опосередковано відображаючись у психічній діяльності членів груп у вигляді соціальної категоризації та породжуючи певні соціальні установки". Цим, на думку В.С. Агєєва, "когнітивісти, напевно, уперше звернули увагу на те, що безпосередню взаємодію суб'єктів у соціальній ситуації можна зрозуміти і проінтерпретувати з погляду їхнього суб'єктивного відображення, тобто з погляду їх сприйняття, усвідомлення, рефлексії, оцінки і т. д. "суб'єктом, що взаємодіє".

Засновником когнітивізму вважають німецько-американського психолога *Курта Левіна*, який розробив *концепцію динамічної системи поведінки*, яка знаходиться під напруженістю, коли порушується рівновага між індивідом і середовищем. Ця напруженість проявляється у формі конфліктів. Джерелом конфлікту може бути небажаний стиль діяльності лідера групи. К. Левін спробував подолати опозицію "внутрішнє–зовнішнє", надавши "зовнішнім" (об'єктивним у трактуванні біхевіоризму) факторам "внутрішнього", суб'єктивного характеру. Адже, за К. Левіном, опис конфліктної ситуації має бути радше "суб'єктивним", ніж "об'єктивним", тобто ситуацію потрібно описувати з позицій індивіда, поведінку якого досліджують, а не з позиції спостерігача. К. Левін був першим психологом, який досліджував конфлікт як такий. У його теорії поля конфлікт "психологічно характеризується як ситуація, у якій на індивіда впливають протилежно спрямовані сили приблизно рівної величини, які діють водночас". Він бачив шляхи погашення конфліктів у

реорганізації мотиваційних полів особистості та структури взаємодії індивідів.

Подальший розвиток когнітивного підходу у вивченні конфліктів здійснено в працях **Ф. Хайдера**, **Т. Ньюкома**, **У. Клара**, **Г. Теджфела**, **Дж. Тьорнера**, які підкреслювали не лише суб'єктивне переживання людини як базового фактору пояснення феноменології конфліктів, а й опис їхнього повного виміру – когнітивного простору як певної системи уявлень індивідів, їхніх знань про себе та один одного.

Теорія організаційних систем **Р. Блейка**, **Дж. Мутона та К. Томаса** з'явилася як альтернатива теорії ігор і результат критики, запропонованих нею рішень. Вона містить оригінальну програму дослідження *стилів конфліктної поведінки* людей у реальних умовах. Із поєднання установок щодо суперника та на досягнення власних цілей автори виділили 5 стратегій поведінки в конфлікті: конкуренція, пристосування, ухилення, компроміс і співробітництво.

На рубежі 1960-1970-х рр. починає формуватися як самостійний напрямок вивчення фундаментальних і прикладних проблем *переговорного процесу*. На сучасному етапі дослідження переговорного процесу розглядається як один із перспективних напрямків. Дослідження розвиваються навколо розв'язання двох проблем: виявлення сукупності умов, які сприяють прийняттю, конфліктуєчими сторонами, рішення приступити до переговорів і вивчення процесу переговорів, коли конфліктуєчі сторони вже прийняли рішення йти на пошуки спільних угод. Найбільш розроблена технологія переговорного процесу. Вона знайшла широке використання в менеджменті, системі управління тощо. Даною проблематикою займаються учені Гарвардської школи переговорів **Роджер Фішер і Вільям Юрі** («Шлях до злагоди, або Переговори без поразки», 1983), а також **Д. Прюїтт** (1998), **Д. Рубін** (1986) та інші.

2. Політологічні теорії конфлікту

На відміну від соціології та психології, де концепції конфлікту стали вже класичними, у політології власне конфліктологічні теорії виділити складно. Проблема конфлікту, як правило, вміщується в ширшу теорію. Доцільніше говорити про погляди політологів на роль конфліктів у суспільстві,

управління політичними конфліктами. Незважаючи на вказані труднощі, можна виокремити *три напрями* дослідження конфліктів політологами: *теорії політичних структур (груп) (перша половина ХХ ст.), теорії політичної стабільності (з 1960-х рр.) та етнополітичні теорії (з середини 1970-х рр.)*.

Представники *теорії політичних груп*: **Вільфредо Парето**, **Гаetano Моска**, **Жорж Сорель**, **Франц Оппенгеймер**, **Артур Бентлі**. Її провідні ідеї – необхідність постійної зміни еліт, наявність сил, спроможних замінити, правлячу групу, а також теза про те, що завдяки діяльності політичних груп із різними інтересами реалізується політичне життя.

На думку творця *теорії еліти* **В. Парето**, якщо пануюча еліта починає деградувати і не бажає цьому протидіяти шляхом кооптації нових членів із нижчих класів, які мають відповідні якості, то настає соціальний конфлікт у вигляді революції. Увесь її сенс полягає в оновленні персонального складу правлячої верхівки – еліти суспільства. Крім революцій, у суспільстві можливі й інші соціальні конфлікти, які забезпечують процес постійного кругообігу еліт. **Г. Моска** вважав, що суспільство поділене на два класи: пануючий «політичний клас» і клас, яким керують, неорганізована більшість. У суспільстві завжди існують сили, готові змінити стару, правлячу меншість. Ця зміна відбувається у вигляді революцій. **Ж. Сорель** зазначав, що лише за допомогою насилля та соціальних конфліктів робітничий клас може реалізувати свої прагнення. **Ф. Оппенгеймер** прийшов до висновку, що до створення держави призвели не економічні, а правові причини. Частина суспільства, захопивши владу за допомогою насилля, засновує правовий інститут – державу, щоб тримати в підлеглих всіх інших. Центральна ланка концепції А. Бентлі – політична група: партія, рух, спільнота тощо. Інтереси різних груп перетинаються, в результаті чого політичні групи застосовують силу. Завдяки цьому реалізується політичне життя суспільства.

Теорії політичної стабільності досліджують чинники, які можуть запобігти конфліктогеності суспільства. У працях **Дж. Блондела**, **Д. Істона**, **С. Лінсета**, **Д. Сандерса** аналізуються об'єкти підтримання політичної системи та чинник категорії "нормальності", відхилення від якої призводить до конфліктів і яка пов'язана з рівнем масової свідомості. На думку цих учених,

стабільні тільки ті системи, які мають досвід перманентного стану політичної демократії та не мають значних опозиційних рухів.

Дж. Блондел запропонував *тривимірну структуру політичної системи*, на відміну від традиційної дихотомії (демократія – диктатура). Окрім тоталітарно-демократичного виміру, необхідно враховувати «радикально-консервативну вісь», яка вимірює спрямованість, здійснюваної урядом політики на зміну чи збереження існуючого стану, а також «ліберально-авторитарну вісь», яка оцінює засоби – згоду чи примус, за допомогою яких уряд здійснює свої цілі. **Д. Істон** запропонував *консервативну модель стабільності*, об'єкти підтримання якої такі: політичні власті (політики, уряд), режим (правила), політична спільнота (громадяни). **С. Лінсет** запропонував *концепцію демократичної стабільності*. Згідно з нею, стабільні ті системи, які володіють досвідом безперервного продовження політичної демократії та відсутності значних політичних рухів, опозиційних демократичним правилам гри. Демократична стабільність забезпечується певним рівнем соціально-економічного розвитку суспільства. У теорії «внутрішньої конфліктної поведінки» **Д. Сандерса** всі дестабілізуючі події розглядаються як відхилення від системи специфічної «нормальності». Ця категорія пов'язана з рівнем масової свідомості, вираженої в, пануючих у такому суспільстві, соціальних цінностях.

В останній чверті ХХ ст. з'явилися *етнополітичні теорії*. *Концепція внутрішнього колоніалізму* професора Вашингтонського університету **М. Гектера** пов'язує проблеми нерівномірності соціально-економічного розвитку з етнічною диференціацією населення держави. Посилення відмінностей у соціально-економічному розвитку етнонаціональних груп пояснюється їх нерівномірною модернізацією. Утворена економічна нерівність стає причиною появи етнонаціональної солідарності, а в подальшому – етнонаціоналізму. *Концепція "нерівномірного розвитку"* директора Шотландського міжнародного інституту **Т. Нейрна** близька до попередньої. Згідно з нею, етнонаціональний конфлікт – результат нав'язування менш розвиненим районам країни зразків розвинутого центру. Етнополітична теорія професора

Колумбійського університету *Дж. Ротшильда* вказує, що у процесі модернізації відбувається політизація лідерів етнічних меншин, що призводить до політизації всієї спільноти.

Відомі також концепції *етнічного конфлікту* *Д.Брейлі, Е.Геллнера, Г.Келмана, К.Мітчела, А.Сміта* та ін.

Теми рефератів:

1. Зігмунд Фрейд про причини конфліктів.
2. Трансактний аналіз конфліктів Е. Берна.
3. Концепція фрустраційної детермінації агресії.

Рекомендована література:

1. Адлер А. Наука жить: Пер. с англ. – К., 1997. – 288 с.
2. Берн Э. Игры, в которые играют люди. Люди, которые играют в игры. Психология человеческих взаимоотношений. – СПб., 1998.
3. Гришина Н. В. Психология конфликта. –СПб.,2000. – 464с.
4. Кэмпбэлл Д.Т. Реалистическая теория группового конфликта / Психологические механизмы регуляции социального поведения. - М., 1979.
5. Левин К. Разрешение социальных конфликтов. – СПб., 2000.
6. Липсет С.М. Консенсус и конфликт: Очерки по политической социологии. - М., 1987.
7. Рубин Дж., Пруйт Д., Ким Хе Сунг. Социальный конфликт: эскалация, тупик, разрешение. – СПб., 2002.
8. Фельдман Д.М. Политология конфликта. – М., 1998.
9. Фрейд З. Введение в психоанализ. Лекции. – М., 1989.
10. Фрейд З. Психология бессознательного. – М, 1990.
11. Фромм Э. Анатомия человеческой деструктивности: Пер. с англ.– М., 1994.
12. Хассен С. Освобождение от психологического насилия. – СПб., 2001.
13. Хорни К. Ваши внутренние конфликты. Конструктивная теория невроза. – СПб., 1997. – 212 с.
14. Хьелл Л. Зиглер Д. Теории личности. – СПб.,2000.– 608с.
15. Эриксон Э. Идентичность: юность и кризис. – М., 1996. – 365 с.
16. Юнг К. Конфликты детской души. – М., 1995.

ЗАЛІКОВІ ПИТАННЯ

1. Охарактеризуйте кризові явища в західних суспільствах 1960-х рр. та їх вплив на розвиток теорії конфлікту.
2. Яке значення має конфліктний підхід для пояснення суспільних проблем?
3. Як розуміли конфлікт представники структурного функціоналізму?
4. Які альтернативні тези внесла теорія конфлікту у функціоналізм через його критику?
5. Опишіть вплив марксизму на теорію конфлікту.
6. Проаналізуйте розуміння конфлікту як джерела суспільного руху.
7. Визначте місце конфліктологічної парадигми в соціологічному знанні.
8. Назвіть основні положення конфліктного підходу.
9. Укажіть сфери застосування конфліктного підходу.
10. Дослідіть значення конфліктного підходу в розумінні соціального життя.
11. Охарактеризуйте марксове розуміння конфлікту.
12. На чому наголошував Г. Зіммель щодо конфлікту?
13. Порівняйте погляди на конфлікт К. Маркса та Г. Зіммеля.
14. Назвіть два основні напрямки розуміння конфлікту в сучасній конфліктології, їх корені та типових представників.
15. Опишіть життєвий шлях Л. Козера.
16. Зробіть загальну характеристику теорії Л. Козера.
17. Проаналізуйте елементи конфліктної теорії Л. Козера.
18. Перекажіть біографію Р. Дарендорфа.
19. У яких напрямках розробляв теоретію конфлікту Р. Дарендорф?
20. Охарактеризуйте сутність теорії конфлікту Р. Дарендорфа.
21. Опишіть життєвий шлях і науковий доробок К. Боулдінга.
22. Який внесок зробив К. Боулдінг у розвиток суспільних наук?
23. Охарактеризуйте складові «загальної теорії конфлікту» К. Боулдінга.

24. Розкрийте сутність «загальної теорії конфлікту» К. Боулдінга.
25. Яке значення мала «загальна теорія конфлікту» К. Боулдінга?
26. Дайте характеристику системної теорії конфлікту А. Рапопорта.
27. Дослідіть теоретичну конструкцію конфлікту Дж. Бернард.
28. Опишіть загальну теорію конфлікту К. Фінка.
29. Як ігрова теорія конфлікту використовувалася у працях Д. Льюса, Г. Райффи, Т. Шеллінга?
30. Які наслідки мали спроби побудувати теорії конфлікту в контексті розвитку основних положень теорії ігор?
31. У чому полягає сутність «інтегральної теорії конфлікту» Дж. Тьорнера?
32. Чи досягнув Дж. Тьорнер мети в узгодженні дарендорфівського та козерівського підходів до аналізу соціального конфлікту.
33. У чому особливість теоретичних побудов Е. Обершелла?
34. Опишіть концептуальне спрямування «соціології конфлікту» Р. Коллінза.
35. Розкрийте п'ять принципів аналізу конфлікту Р. Коллінза.
36. Проаналізуйте взаємозв'язок між поняттями «Перша хвиля», «Друга хвиля», «Третя хвиля», «цивілізація», «конфлікт», «суперборотьба» в теорії О. Тоффлера.
37. Як проявляється зміна наукових підходів до дослідження конфліктів у сучасній конфліктології?
38. Охарактеризуйте сутність «чистої конфліктної моделі» Д. Рекса.
39. Охарактеризуйте «структурне насилля» та «структурні конфлікти», згідно з теорією Й. Гальтунга.
40. Які основні причини та шляхи розв'язання «структурних конфліктів» за Й. Гальтунгом?
41. Чому з Ч. Тіллі пов'язують такий напрям соціології, як соціологія революції?
42. Охарактеризуйте аналітичну модель конфлікту Л. Крісберга.

43. Назвіть параметри та стадії динаміки конфлікту за Л. Крісбергом.
44. У чому сутність «теорії людських потреб» у вирішенні конфліктів Д. Бертона?
45. Що характерно для процесу побудови теорії конфлікту К. Райтом і Р. Ароном?
46. Як характеризував міжнародний конфлікт А. Турен?
47. Назвіть конкретні види соціальних конфліктів і вкажіть, чим зумовлена їх сучасна актуальність?
48. Охарактеризуйте доробок соціологів щодо політичних і організаційних конфліктів.
49. У чому полягає різниця між основними підходами психологічних теорій конфлікту, психодинамічною, ситуаційною та когнітивною?
50. Проаналізуйте конфліктну теорію З. Фрейда.
51. Як А. Адлер пояснює конфліктність особистості?
52. Дослідіть проблематику неврозів у теорії К. Хорні.
53. Який взаємозв'язок конфлікту та подолання життєвих перешкод подає у своїй теорії Е. Еріксон?
54. Чим зумовлена конфліктність у теорії трансактного аналізу Е. Берна?
55. Розкрийте сутність концепції фрустраційної детермінації агресії.
56. Охарактеризуйте детермінацію конфлікту в концепції М. Дойча.
57. Проаналізуйте теорію К. Левіна, як представника когнітивних підходів.
58. Охарактеризуйте теорії політичних структур (груп) у політології.
59. Проаналізуйте теорії політичної стабільності в політології.
60. Що вам відомо про етнополітичні теорії в політології?

ЗМІСТ

Структура курсу	3
Вступ	4
Зміст дисципліни за темами	7
Тема 1. Виникнення й особливості сучасної конфліктології	9
Тема 2. Основні напрями сучасної теорії конфлікту та їх передумови	19
Тема 3. Системні (загальні) теорії конфлікту	32
Тема 4. Синтезовані теорії конфлікту	42
Тема 5. Теорії діагностики та регулювання соціальних конфліктів	48
Тема 6. Теорії конфлікту у психології та політології	60
Залікові питання	68

Навчальне видання

Яремчук Сергій Степанович
СУЧАСНІ ТЕОРІЇ В КОНФЛІКТОЛОГІЇ
Навчальний посібник

Відповідальний за випуск Балух В.О.
Літературний редактор Крамар В.В.
Технічне редагування та макетування Яремчук С.С.